

LARRAMENDIREN HIZTEGIGINTZAREN INGURUAN

(Lakarra 1985)

Lakarrak Larramendiren hizkuntzazko idazkiak irakurketa berri eta zuzenagoen premian daudela dio, Azkue eta Aranaz geroztik mespretxu eta gutxiespenean jarraitu baitute.

Larramendi eta apologistak

Larramendiri buruz idatzi duten gehienek, Axular eta Etxeberriren zuhurtzia eta praktikotasuna goraiatu ondoren, *apologistatzat* jo izan dute. Lakarrak, ordea, hori baino zerbait gehixeago izan zela dio. Gainera, apologisten artean ere bereizkuntza bat egin beharra dagoela azpimarratzen du; ezin dira talde berean sartu Garibai eta Poza, Erro eta Etxeberri, Larramendi eta Astarloa. Hauen arteko aldeak handiegiak dira, ez soilik taktikan (erabiltzen dituzten mito eta topoieta) baita estrategian ere (lortu nahi dituzten helburuetan).

Apologiak zertarako?

Garai hartan apologiak ezinbestekoak ziren; beren hizkuntza, hemen euskara zena, besteak bezain on, aberats eta konplutua zela erakusten zuten modu honetan, edota besteak bezain noble eta zahar, Babel osteak sortua eta lehenago Espainia osoan mintzatua.

Gramatika eta Hiztegiaren hitzaurreetan garbi asko uzten du Larramendik euskara *goren gradora* igo nahi izan zuela; batetik, kanpokoentzat apologien bitartez eta bestetik, etxeakoentzat ere, landuaz eta egokituaz.

Gainera, apologistek *apologista huts* diren neurrian ez dute hiztegirik egin ohi, Etxeberri eta Larramendiren kontrako. Bai Etxeberri eta bai Larramendik, ordea, beharrezko dituzte apologiak; gramatika bat edotan hiztegi bat gauza serioegia zen oraindik zeinnehai hizkuntzari buruz egiteko; merezi egin behar zuen hizkuntza horrek eta soilik hori egin ondoren joan zitekeen praktikara eta gramatika edo hiztegia argitaratu edo argitaratzen saiatu.

Hitzberriak

Larramendi berak aitortzen eta aldarrikatzen du hitz teknikoak deituko genituzkeen horiek guztiak asmatu zituela eta baita hizkera arrunteko beste bi edo hiru ere. Hitzberriak sortzeko ahalmena hizkuntzaren askatasuna lortzeko eta morrointza apurtzeko beharrezkotzat zituen.

Ez da zilegi bitxitasun eta xelebretasun hori gogoz bilatu zituela pentsatzea. Dugun irudia tarteko 240 urteen poderioz eman diren gertakariak taiutua da; bere neologismook orduan onartu eta hedatzen baziren, Larramendi ez litzaiguke barregarria baino zuhur eta aurreratua irudituko.

Hiztegian inolako euskalki bereiztasunik gabe, bildu ahal izan dituen euskarazko hitz guztiak bildu zituen, Euskal Herri guztietara zabal litezen eta denetan ezagut. Hauen ondoren erderatiko mailegu bertakotuak sartzen ditu eta azkenik soilik zientzia eta tekniketarako berbak asmatzen. Hauek, bai, guztiak asmatzen ditu, euskara gai horietan oraindik saiatu eta trebatu gabe baitzegoen.

Hitzberriak eta kultur edukinak

Liburuak luzatuaz eta gaiak ugarituaz joan ziren pixkanaka eta lehen ukitu gabeko gauzak ateratzen ziren; horiekin batera gauzok deitzeko berben beharra sortzen zen. Arrazoi horrengatik Lore Jokoetan eta Donostiako Teatro belaunaldian mendearen bukaerarantz hitzberriak aurkitu ahalko dira.

Larramendi eta euskal tradizioa

Askotan aipatu izan da Iparra eta Hegoaren arteko muga, hauen arteko harreman falta eta bakoitzaren izaera ezberdina. Egia da hartuemanak ez direla askok nahiko genituzkeen bezain bortitzak baina ikerketek aurrera egin ahala hauek nabarmentzen doaz.

Larramendik berak Bizkaiko eta Nafarroako zenbait liburuxkaren alboan Leizarraga, Haranburu, Etxeberri Ziburukoa, Axular, Harriet, Xurio, Etxeberri Sarako eta besteren aipamenak dakartza hiztegiak ematen duen aurreko euskal literaturaren zerrendan.

Beharbada hartuemanak ez dira gehiegi izan baina bai adierazgarriak. Honen arrazoiak ez dira zailak antzematen: herrixka edo bailara bateko dotrina labur bat, askotan enkarguz, idatzi behar zuenak ez zuen gainerako idazleek beste lurraldetan zer egin zuten ikasi beharrik.

Larramendi eta gerokoak neologismoei buruz

Larramendi eta bere jarraitzaileek eta Sabino Aranarenek oso iritzi eta jokamolde ezberdinak dituzte, kontrakoak izateraino. Larramenditarrek halabeharrez sortzen dituzte berba berriak, ez erdaratiko euskal hitzen ordekozat baina bai erdal hitz ordaingabeak itzuli ahal izateko.

Maileguez

Sabindarrekin dituen ezberdintasunak ez dira soilik hitzberrietara mugatzen. Hona hemen Mitxelenaen hitzak (garbizaletasuna du Larramendik bere hitzetan eta ez garbizalekeria):

Nekerik gabe ager daiteke zer nahi izan zuen Larramendik euskarari, euskal idatziari buruz. Euskarak burua josko bazuen... premiazkoa iruditzen zitzaion ... artean ez bezalako euskal prosa erabiltzea: garbiagoa, jatorragoa, apainagoa.

Gutziz onartzen ditu beste hizkuntzetan bezala gauza berri edotan kanpotik etorriei dagozkienak, hots, beren euskal ordaina izan arren jadanik hura baino hedatuago egta ezagunago direnak. Kanpoan uzten ditu aldiz, sermolari txarren eta elebidun baino euskaldun gaizotago ziren mihietan entzun ohi ziren erdarakadak.

Hitzak, gramatika eta literatur euskalkiak

Larramendi delako hitz baten edo bestearen erabileraz arduratzen zena bezain beste edo gehiago arduratzen zen gramatikaren erabileraz. *El Imposible Vencido. Arte de la lengua Bascongada* izeneko bere lanetik edan zuten mende hartako idazle gehienek.

Lakarrak esango luke bere euskal lanak ez direla behar bezala ulertuak izan biak batera, gramatika eta hiztegia, aztertu ez direlako. Biak elkarren osagarri dira.

Euskal literatura zaharraren produkzio kopuruaren taulari erreparatuz (44.orrian) adierazgarria da Larramendik gramatika eta hiztegia argitara eman ondoren ematen den jauzi nabarmena.

- Gipuzkera 7 liburutik 23ra igaro → hazkunde horren poderioz gipuzkera hegoaldeko literatur euskalkia bilakatu zen, iparraldekoa lapurtera zen bezala.
- Oso azkar gertatu zen hau; 1745 baino lehen Otxoa (1713) eta Irazustaren (1737) doktrina soilik ditugu eta 50 urtetan gauzak asko aldatzen dira. Ez du masa kritikoa soilik posibleztatzen, baita masa horren kalitatea, hizkuntza kalitatea, ere.

- Bigarren mailako idazleengan ere eragina → garbitasun nahia antzeman daiteke

Bukatzeko

Aurreko orriotan Larramendiren lexikografia lanari lotutako zenbait puntu aztertu dira, horien irakurketa orokor eta apropos bat egiten saiatuz.

Euskal literaturaren eta euskal lexikografiaren bultzagile eta ardatz izan zela dio eta bere obraren garrantzia goregi jartzeko arrisku gutxi daudela.

Bere ezagutza sakonagoa ezinbestekoa da sail horiek argitzen saiatzen diren filologo eta hizkuntza historialarientzat, Larramendirengandik oraindik ere zerbait ikasten jarrai dezakegu eta.

Historical linguistics – Campbell

2. Sound change

Sound change is regular: regular changes take place whenever a sound which receives the change is found in the circumstances that the condition change.

This regularity principle was created by Neogrammarians in 1876 in Germany.

- TYPES OF SOUND CHANGES

- Conditioned change: it occurs only in certain contexts.

- Unconditioned change: it occurs generally and it is not dependent on the phonetic context in which it occurs.

- Phonemic change: it affects the inventory of phonemes.

1. Merger: two distinct sounds merge into one (A, B > B / A, B > C)

2. Split: the merger of other sounds in the environment causes the split. (A > B, C)

- Non-phonemic change: it does not alter the total number of phonemes.

- GENERAL KINDS OF SOUND CHANGES

1. Assimilation: a sound becomes more similar to another by the influence of a neighbouring sound.

2. Dissimilation: a sound becomes less similar to one another. (less common)

- KINDS OF COMMON SOUND CHANGES

1. Deletions

- a. Syncope: the loss of a **vowel** from the interior of the word.

- b. Apocope: the loss of a sound at the end of the word.

- c. Apheresis: the deletion of the initial sound.

2. Epanthesis: insertion of a sound into a word.

- a. Prothesis: insertion at the beginning of a word.

- b. Anaptyctic: an extra vowel inserted between two consonants.
  - c. Excrescence: a consonant being inserted between other consonants.
  - d. Paragoge: addition of a sound at the end of the word.
3. Rothacism: s > r
  4. Metathesis: sounds exchange positions.
  5. Haplology: a repeated sequence of sounds is simplified to a single one (tatasa > tasa)
  6. Breaking: the diphthongization of a short vowel in particular contexts.

Palatalization, diphthongization, monophthongization, nasalization, affrication, deaffrication, lengthening, shortening, ...

- CHAIN SHIFTS: Interconnected changes are called chain shifts.

3. Borrowing

It happens when a language takes words, sounds, phonological rules, grammatical morphemes or syntactic patterns from another language.

- LOANWORD
It is a lexical item borrowed from another language.
- WHY DO LANGUAGES BORROW FROM ONE ANOTHER?
  1. When speakers of a language acquire a new concept from abroad, they *NEED* a term for it. Often the name is borrowed together with the concept.
  2. Sometimes words are taken because of *PRESTIGE*.
  3. Some words are borrowed due to negative evaluation: *DEROGATORY* (*mespretxuzkoa*)
- HOW DO WORDS GET BORROWED?

Borrowed words are usually remodelled to fit the phonological and morphological structure of the borrowing language. This is frequently called *adaptation*.

Accommodation is obtained by deletion, addition or recombination of certain sounds to fit the structure. Therefore, new phonemes can be introduced into the borrowing language together with the new words, resulting in the changes in the phonemic inventory. That is sometimes called *direct phonological diffusion*.

The same foreign sound can be borrowed in different ways. That is because sometimes different words are borrowed at different times. Borrowings are usually based on pronunciation, but sometimes they can be based on orthography.

Loanwords are adapted to fit the morphological patterns of the borrowing language.

- HOW DO WE IDENTIFY LOANWORDS AND DETERMINE THE DIRECTION OF BORROWING?
  - Phonological criteria
    - Words containing sound which are not normally expected in native words are candidates for loans.
    - If the phonological history of the languages of a family is known, information of the sound changes can be helpful for determining loans.
  - Morphological complexity

When the form in question in one language is morphologically complex, the donor language (*hizkuntza emailea*) is the one with the morphological complex form, and the borrower (*hartailea*) is the one with monomorphemic form.
  - Geographical and ecological clues

The geographical and ecological associations of words suspected of being loans can often provide clues helpful to determining whether they are borrowed and what their identity of the donor language is.

- LOANS AS CLUES TO LINGUISTIC CHANGES IN THE PAST

Evidence preserved in loanwords may help to document older stages of a language before later changes took place.

- WHAT CAN BE BORROWED?

Sounds, phonological features, morphology or syntactic constructions.

1. Sounds: through two main ways: onomatopoeia and expressive symbolism.
2. Language contact can lead to the elimination of sounds.
3. Shifts in native sounds: shift in native sounds to approximate more closely to the phonetic of the neighbouring sounds.
4. Foreign phonological rules may be borrowed.
5. Calques (kalkoak)

4. Analogical Change

3 most important types of linguistic change: sound change, borrowing and analogy.

Analogy: a generalization from one set of expressions to another. One piece of the language changes to become more like another pattern in the language, where the speakers perceive the changing part as similar to the pattern that it changes to be more like. It is sometimes described as “internal borrowing”.

- ANALOGICAL LEVELLING

Analogical levelling reduces the number of allomorphs a form has.

- THE RELATIONSHIP BETWEEN ANALOGY AND SOUND CHANGE

Sound change is regular and causes irregularity; analogy is irregular and causes regularity. A regular sound change can create alternation, or variant allomorphs.

- KINDS OF ANALOGY

1. Hypercorrection: to correct things which are already correct.
2. Popular etymology: linguistic imagination finds meaningful associations in the linguistic forms which were not originally there: *hamburg*, + *er* > *hamburger*, *fishburger*, *chickenburger*...
3. Back formation: a word is assumed to have a morphological composition which it did not originally have – a root + affixes: *chee (se)*, (*cheese* plurala balitz bezala)

4. Metanalysis: involves a change in the structural analysis.
5. Blending / contamination: pieces of two different words are combined to create new words.

5. The comparative method and linguistic reconstruction

Languages which belong to the same language family are genetically related to one another. This means that these related languages derive from a single original language, called a *proto-language*.

The aim of reconstruction by the comparative method is to recover as much as possible of the ancestor language. Reconstruction usually begins with phonology, and later vocabulary and grammar.

- *Proto-language*:
  - The once spoken ancestral language from which daughter languages descend.
  - The language reconstructed by the comparative method which represents the ancestral language.
- *Sister language*: languages which belong to the same family
- *Comparative method*: a method which compares forms from related languages.

❖ DIRECTIONALITY

Some sound changes go in one direction (A > B), but usually are not found in other direction (B > A).

The reconstruction needs to be as close as possible to the actual phonetic form of the sound as it was pronounced when the proto-language was spoken.

Economy: when multiple alternatives are available, the one which requires the fewest independent changes is most likely to be right.

- BASIC ASSUMPTIONS OF THE COMPARATIVE METHOD
  1. The proto-language was uniform, with no dialect variation.
  2. Language splits are sudden.
  3. After the split of the proto-language, there is no subsequent contact among the related language.
  4. Sound change is regular.

- HOW REALISTIC ARE RECONSTRUCTED PROTO-LANGUAGES?

The success of any given reconstruction depends on the material at hand to work with and the ability of the comparative linguist to figure out what happened in the history of the languages being compared.

6. Linguistic Classification

There are some 250 to 300 distinct language families in the world.

- TERMINOLOGY
  - *Subgrouping* is about the internal classification of the languages within language families.
  - *Dialect* means only a variety of a language.
  - *Language* means any distinct linguistic variety which is mutually unintelligible with others.
  - *Language family* is a group of genetically related languages.

- GLOTTOCHRONOLOGY

Glottochronology is defined as a method with the goal of assigning a date to the split-up of some language into daughter languages.

Basic assumptions:

1. Basic vocabulary: there exists a basic vocabulary which is universal and relatively culture-free.
2. Historical background: it was invented in the 1950s by Morris Swadesh. He began by trying to determine if there was a tendency involving vocabulary change within language families. He discovered trends (tendencies) within particular language families. Moreover, there were also similar rates of change across languages, regardless their family affiliations. It consists of a basic vocabulary list of 100 words.

Problems:

1. Many items are not culture-free, but are borrowed for cultural reasons.
2. Glottochronology assumes that there will be a direct, one-to-one matching between each word of each language. However, for many of the items of the list, languages often have more than one neutral equivalent. In some cases, they do not have an equivalent at all.
3. The notion of applying a precise date to gradual diversifications seems unrealistic.

7. Models of linguistic change

- THE FAMILY TREE MODEL

It is the traditional model of language diversification. It shows how languages diversify and how language families are classified.

- DIALECTOLOGY

It studies the regional variation in a language.

- SOCIOLINGUISTICS AND LANGUAGE CHANGE

Changes typically begin with variations. Variation is the specific subject of **sociolinguistics** (aldaerak). It deals with systematic co-variation of linguistic structure with social structure, especially with the variation in language which is conditioned by social differences. The social conditions of the speaker, the hearer and the setting can condition variation.

8. Internal Reconstruction (barne-berreraiketa)

It is like the comparative method but applied to a single language.

- RELATIVE CHRONOLOGY

Sometimes in internal reconstruction when more than one change can apply to a particular form it is necessary to pay attention to the order in which the changes took place. The identification of that is called relative chronology. It is important to identify which change took place earlier when more than one change is involved in the reconstruction.

Predictability is the most useful criterion: it determines a chronological sequence of changes which when applied in order to the words of the language, does not produce non-occurring forms.

- LIMITATIONS OF INTERNAL RECONSTRUCTION

1. Internal reconstruction cannot recover unconditioned changes (2. Gaia).
2. The method may be reliable if later changes have not eliminated the context which condition the change. That is: internal reconstruction can be difficult if later changes have altered the contexts which conditioned the variants that we attempt to reconstruct.

CAMPBELL

9. KAPITULUA: Semantic Change and Lexical Change

Jendeak hitzak hizkuntzetara hain azkar nola hedatzen diren eta beren esanahia hain azkar nola aldatzen duten jakin nahi izan du. Kapitulu honetan hizkuntzalariek esanahia eta hiztegiaren aldaketari buruz zer pentsatzen duten esango da.

Hizkuntzalarien artean hurbilketa asko daude semantikara, esanahia aztertzen duen arlora. Hurbilketa horiek guztiek, ordea, elkarren arteko ezberdintasun ugari dituzte. Kapitulu honetan biak ikusiko dira; aldaketa semantikoaren sailkapen tradizionala egiten dutenak eta berriagoak direnak.

1. Sailkapen tradizionalak

- a. Widening (generalization, extension, broadening)

Hitzaren esanahia hedatu (*increase*) eta testuinguru gehiagotan erabili ahal izatea da; aldaketaren aurretik egokiak ez ziren testuinguruetan ere bai. Esanahi konkretuagotik abstraktuagora pasatzen da.

- b. Narrowing (especialization, restriction)

Esanahia murriztu egiten da eta hitza testuinguru konkretu batzuetan soilik erabiltzera igaro. Esanahi abstraktuagotik konkretuagora pasatzen da.

- *Meat = food* lehen.

- c. Metonymy

It is the use of the name of the place for a product characteristic of it.

- Gaztelerauko plata hitza diruari erreferentzia egiteko ere erabiltzen da.

- d. Synecdoche

Esanahi osoagoa duen kontzeptu bat esanahi zehatzagoa duen beste kontzeptu bat adierazteko erabiltzen denean edo alderantziz. Hau da, zerbaiten zati bat adierazten duen hitza hitz osoari erreferentzia egiteko erabiltzea edo alderantziz.

- Gaztelerauko *boda* hitzak ezkontza adierazten du baina latineko *vota*-tik dator (promesa)

- e. Degeneration (pejoration)

Hitz baten esanahia negatiboago bihurtzen da hizkuntza horretako hiztunen artean.

- Inglesezko *silly* (stupid) < *sely* (alaia, inozentea)

f. Elevation (amelioration)

Hitz baten esanahia positiboago bihurtzen da.

- Inglesezko *pretty* < ingles zaharreko *prettig* (cafty, sly)

g. Hyberbole

Hyperbole involves shifts in meaning due to exaggeration by overstatement.

h. Semantic shift due to contact

Nahiz eta sailkapen tradizionalan ez diren ageri hizkuntza jakin baten historian agertu ohi dira, hizkuntza ukipena dagoenetan.

2. Lexical Change- New words

2.1. Creations from nothing (root creations)

Gutxi dira baina badira “ezerezetik” sortutako hitzak. Gehienetan jerga bateko terminoak izaten dira (*Probably better examples of creations from nothing could be found in certain slang terms and product names*).

2.2. Pertsona izenetatik

2.3. Leku izenetatik

- Canary < Canary islands.
- Spa < Spa → Belgikako leku bat, bertako uraren mineral eta sendagarriak ziren propietatearengatik ezaguna

2.4. Marken izenetatik

- coca cola < Coca-cola
- kleenex < Kleenex

- Levis < Levi Strauss

2.5. Akronimoak

Hitz konposatu osoaren zati bakoitzaren hasierako letra edo silabak hartuz sortutako hitzak dira: *ASAP* < *as soon as*; *CD* < *compact disc* ; *DJ* < *disc jockey*...

3. Other productive word-formation and derivation devices

3.1. Amalgamation

3.2. Clipping (compression, shortening, ellipsisi)

Hitzak laburrago egitea da: *add* < *advertisement* ; *bike* < *bicycle*...

3.3. Expressive creations

Onomatopeia (naturalko soinuak) , interjekzioak (ah, oh, wow...)...

3.4. Obsolescence and loss of vocabulary

Lexikoaren inguruan lan egiten dutenak ez dira soilik arduratzen hitz berriak nola sartzen diren ikusteaz, baita hitzak arkaiko nola bihurtzen diren eta desagertzen diren ikusteaz ere. Lehendabizi hizkera arruntetik desagertzen dira, gizartetik erreferentzia objektu hori desagertzen delako.

10. KAPITULUA: Syntactic Change

Kapitulu honetan munduko hainbat hizkuntzetako sintaxi aldaketen mekanismoak ikusiko dira. Hiru mekanismo daude: reanalysis (berranalisia), extension eta borrowing.

1. Mekanismoak

1.1. Berranalisia

Sintaxiaren sakoneko *manifestation* aldatzen da baina ez azalekoa. Berranalisiarekin emandako esaldia modu batera baino gehiagora interpretatu ahal izango da (*reanalysis depends on the possibility of more than one analysis of a given construction*).

Analogiak fonologia eta lexikoaren berreraiketan zailtasunak jartzen dituen moduan berranalisiak ere sintaxiaren berreraikitzea zailtzen du.

1.2. Extension

Azaleko *manifestation* aldatzen da baina ez hain erraz sakonekoa

1.3. Syntactic borrowing

2. Generative Approaches

Hizkuntzalaritza orokorreko gehienek haurren hizkuntza jabekuntzarekin lotzen dute eta hizkuntza batean sintaxi aldaketa hizkuntza horretako gramatika belaunaldi batetik bestera pasatzean gertatzen dela diote. Hurrek helduei entzunez ikasten dute gramatika eta ondoren beren gramatika propioa sortu. Gutxi gorabehera antzekoa izaten da baina ez du zertan sakoneko egitura bera izan.

3. Gramatikalizazioa

Batzuetan gramatika izaera baino ez duen elementu bati hitz independente baten izaera ematen zaio. Prozesuak jarraitzen badu gramatika marka/gramatika morfema bat izatera irits daiteke.

- Datibo marka < give aditzetik

Eskola batzuek defendatzen dute gramatikalizazioa bera bakarrik ez dela aldaketa mekanismo bat baizik eta berranalisia eta gainerako mekanismoen menpe dagoela. Gramatikalizazioak berranalisia dakar, baina berranalisiak indar handiagoa du mekanismo aldaketetan.

4. Morphological reconstruction as clues to syntactic reconstruction

Morfologia eta sintaxia oso lotuta daude eta morfologia berreraikitzea lortzen denean sintaxiaren hainbat alderdi ere argiago ikusiko dira.

4.1. Directionality

Hainbat hotsen aldaketa norabidea jakinda fonologiaren berreraiketa hobe egitea eta gramatikaren aldaketa askoren norabidea jakitea. Horrek gramatikaren berreraiketa zuzena egiteko pista emango ditu.

- Postposizioa > kasua

4.2. Arkaismoak

Lehenagoko hizkuntzaren ezaugarriak dira eta gaur egun hitz egiten den hizkuntzan oraindik irauten dutenak. Gramatikako arkaismoek sintaxiaren berreraiketan lagunduko dute.

Batzuetan zaila da benetako arkaismoa den ala ez jakitea. Izan ere, arkaismo itxura izan arren beti ez da horrela izaten. Hau da arkaismoak berreraiketarako erabiltzearen zailtasunetako bat.

11. KAPITULUA: Explaining Linguistic Change

Kapitulu honetan hizkuntzak zergatik aldatzen diren azalduko da, hainbat teoriak esan dutena ikusiz.

1. Lehenengo teoriak

Hizkuntza aldaketak gertatzearen hainbat arrazoi:

- Arrazoi klimatiko eta geografikoak

- Arraza ezberdinak → ezaugarri fisiko ezberdinak
- Arrazoi kulturalak
- Sinplifikazioa: hiztunek artikulatzeko zailak diren hotsak errazteko joera dute
- Kanpoko eraginak: kontaktuan dagoen hizkuntzak eragiten dioenean
- Beste gizarte taldeengandik bereizteko

2. Hizkuntza aldaketan eragiten duten barneko eta kanpoko faktoreak

Barneko faktoreak: Gizakiaren hizketa produkzioa eta pertzepzioarekin lotura dutenak (faktore fisiko eta psikologikoak)

Kanpoko faktoreak: hizkuntzaren egituratik eta gizakiaren organismotik kanpo daudenak. Hizkuntzaren espresatzeko erabilera, gizartearen balorazio positibo eta negatiboak, hizkuntza ukipenak... eragindakoak.

3. Explanation and Prediction

Asko dira hizkuntza aldaketa azaltzen saiatu direnak eta horrek gaur egun zergatik gertatzen den azaltzeko gai ez garela esan nahi du. Eskola batzuek ezinezkotzat jotzen dute baina beste batzuk baikorragoak dira guztiz azaltzea zaila dela badakiten arren; garrantzitsua da pronostika daitekeena eta ezin daitekeena bereiztea.

Pronostikorako gradu ezberdinak daude:

- Pronostiko ahula- weak prediction: zerbait/ aldaketaren bat gerta daiteke (aukera dago gertatzeko baina ez da ziurra)
- Pronostiko sendoa- strong prediction: aldaketaren bat gertatuko da nahiz eta noiz eta non ez dagoen garbi
- Erabateko pronostikoa- absolute prediction: aldaketaren bat gertatuko da leku eta momentu zehatz batean

12. KAPITULUA: Areal Linguistics

1. Sarrera

Linguistic area kontzeptua eremu geografiko bati dagokio eta eremu horretan hizkuntzen kontaktuarengatik ezaugarri berak konpartituko dira: fonologikoak, morfologikoak edo sintaxi egiturari lotutakoak...

Oso garrantzitsua da hizkuntza bakoitzaren historia zehazteko ondorengo bereizketa egitea:

- Hizkuntzen kontaktuarengatik mailegu gisa hartutakoa
- Hizkuntza beraren ezaugarriak; delako hizkuntzek jatorri bera dutela adieraziko duena

2. Nola zehaztu Linguistic area

Linguistic area zehazterako orduan froga batzuk besteak baino indar handiagoa izango dute; geroz eta froga gehiago bilatu hobe. Eremu batzuk ezaugarri linguistiko asko konpartitzen dituzte eta orduan eremu linguistiko hori indartsuagoa izango da; konpartitzen diren ezaugarriak gutxi eta ahulak badira aldiz, eremu linguistikoa ere ahulagoa izango da.

Horrelako ezaugarriak topatzea oso garrantzitsua da hizkuntzalaritza historikoarentzat.

Bestela, okerrak diren harreman genetikoak proposatzera iritsi gaitezke.

Gómez, R. (1994) "Euskal aditz morfología eta hitzordena: VSOtik SOVra?"

Euskal aditz morfología eta hitzordena: VSO-tik SOV-ra? Euskararen antzianko aditz sistemaren inguruko berreraikitze saio bat egitea, behin-behinekoa.

Hipotesiak:

1-pertsona-komunztasura markak jatorrizko izenordain askoak, klitiko mailatik igaro ondoren aitzerroari uztartu zitzaizkionak.

2-Pertsona bakoitzeko komunztadura-markak berdina dira, abs., dat. Eta erg. Hirugarren pertsonan 0 marka

3-SOV hizkuntza batean nekez uler daitzeke pertsona-markak aditzerroaren atzetik agertzea. Izenordainak aditzari uztartu zitzaizkion garaian euskarak hasieran adita, hots VSO edo VOS hizkuntza. Baina aditzak ezin uen perpaus hasierako erabateko lekua hartu.

- 1- Munduko hainbat Htan proposatu, aditz inflexioan agertzen diren komunztadura-markak, jatorriz **izenordain**. Izenordain> klitiko> aditzari uztartu zitzaizkio komunztadura. Izenordain aske aztentugabeak klitiko bihurtu eta gehinetan aditzari uztartu. Esaterako: Finesa, Buryat eta Huichol-ko hizkuntzak.

Pertsona-markak, izenordain osoen forma fonologikoko laburtuak. Pertsona-marka hauek benetako erreferentziadun izenordainak, aditzak berez predikazio osoa bete.

Euskaraz, euskal aditzeko pertsona-marken izenordain jatorria. *na-, *ha-, *ga-, *za- izan zitezkeen izenordain klitikoen formak, gero aditzari uztartuko zitzaionak (Trask) Arazoa ordean singularreko lehen eta bigarren pertsonen markek, alternantzia:

n-/da eta h-/*-ga,-na

Schuchardet → bigarren pertsonako izenordainak hasierako *k. zuela uste zuen, honela maskulinoaren marka azaldu. Lafonek → n/d alternantzia esplikatzen, atzera jo, euskara eta kaukasikoa banandu baino lehenago. Martinet → sudurkari horzkari proposatu zeun lehen pertsona eratortzeko; hitz hasieran sudurkartasuna eta hitz amaieran horzkaritasuna. Trask → antzina pertsona hauek izenordainek erro desberdinak zituztela. Jacobsen → *-naga proposatu bigarren pertsonako femeninoarako.

Ondorioak: lehen eta bigarren pertsonen markak izenordainetatik datos. Baina hirugarren pertsonaren markak izenordainetatik ez datos, numero-markekin eta bestelako partilulekin lotu.

2- Hirugarren pertsonaren arazoa:

-Pluralgileak: mugatu *-e*, *-de* eta *-te* atzizkietara mugatu. Jacobson → euskararn tonu-azentueak duen garrantzia aldarrikatu. Plurala markatzeko hizkiak aztertu ditu, aldaera azentudun guztiak **-ee*, **-dee* eta **-tee*, eta hauek guztiak **-dee*-tik. **-d*- diptongo baten ondoren agertzen da; bokal silabagile baten ondoren **-d*- erori. *-e*- dun aldaerak beranduagokoak.

Jacobson → **tee* aldaera, bestalde, txistukari ondoko ingurunean sortu zen, gero anaogikoki hedatu. *-z* aurretik agertzen den euskalkietan (G,GN,L,BN) *-te* aldaera soilik topatu. **dee* **d+ee* banatzen ditu, benetako pluralgilea **-ee*. **-D* hirugarren pertsonako izenordain galdua dela proposatu. **do* izenordaina berreraiki 3.p. Jacobsenek orainaldiko *d*- aurrizkiarekin lotzen du, erlatiboazko konplementatzailea hartzen agertzen diren forma ezberdinetan oinarriturik. Bokalarteko kontsonantea 3.p markatze zuen **-d* izenordaina. Jacobson : duen < **da-du-do-en*

Gomezek hipotesi honi oztipoak topatu:

-D-orainaldian bakarrik agertu. – Traskek *-en* konplementatzailea adizkiari lotzean nabari den *-n/-en*, *-an* altzernantziari buruz. Euskal aditz batzuk agertzen duten *-n* amaiera ez dela participio marka eta aditzerroaren barruan sartzen dela. Trask: duen < **da-dun-en*.- Jacobsonek ezin azaldu zergatik gatzten diren **-d*- hauek bokal artean. Ondorioz, Gomezek pentsatu ez dagoela nahiko arrazoirik 3.p. izenordain bat zegoela proposatzeko.

Absolutibo singularraren markak: *d-,z-/0-, l-,b-*.Rijk (1992)*d-< da, z-<ez(en)* edo agian ze, *l-<a(h)al, b-<ba*. Baina Schuchardtek,Lafonek,Traskek eta bestek tenpus, modu eta asperktuarkin lotu dituzte partikula hauek. Honela erakutsi, 3.p. marka 0 dela beti absolutibo eta ergatiboan. Pluraleko 3.p. ere pluralgile bat azaltzen dela, ez pertsona-marka.

Datiboa: *-o-* jatorriz erakuslea. Jacobsenek protoeuskarak 3.p izenordain bat zuela proposatu **do*. Schuchardet, datiboarekiko komuzadura-marken jatorria erakusleetan bilatu. *-o-<(h)au-, (h)on-, (h)or //* *-a-< (h)ar-*. Rijek erakusleekin erlazionatu.

3- Euskara VSO hizkuntza zen:

Givón, Vennemann eta Lehmanek pentsatu, hizkuntza batean izenordain klitikoan edo-ta komuzadura-marken egonguneak jatorrizko izenordain askeen egongunea, ondorioz

hitzorden-aldaketa bat erator daitekeela. Gomez → izeordain askeak, azentudunak, izen sintaga lexikalen leku berberetan agertu ohi dira. Baina klitiko bihurtzen diren diferentziak gerta daitezke. Susan Steele, izenordain subjektuak, klitiko bihurtzen direnean, perpausaren bigarren lekua hartzen duela. Gomez → euskarazko adizki jokatueta antzeman dezakegun ertsona-marken hurrenkerak euskararen horrelako hitzordea mota aldaketarik gertatu ote zen ala ez pentsatzeko bide eman zion. Ez du asebate dut/nuen altzernantziak, Split ergativity.

- Euskara oso aspaldiko Garai batean VSO (edo VOS) hizkuntza izan zela pentsatu. Aditza perpausaren hasieran. Katalin Radicsek esan H uralikoetan eta Gomezek euskararen ikusi: VSX mota bat berreraiki den protouralikoa baino lehen. Izenordainen klitikatze eta uztartzea VSX Garai hartzakoa. Subjektuetarako eta objektuetarako pertsona-markak klitikatze-uztartze garai hartan sortu. Garai hartan, paradigmek eredu akusatiboari jarraitu (euskararen kasuan, ergatiboa). Hirugarren pertsona ez zen markatzen. Pertsona-marka guztiak atzizki moduan azaltzean, aurrizki lekuan dauden markak esplikatze, erregela bat aditza perpaus hasierako erabateko lekuan egotea eragotzi, ondorioz klitiko batek edo partikula batek egon behar. Ondorioz, aditza babesteko, argumentu absolutiboa mugitu hasierako lekura. Abs-V(dat)-erg. Abs 3.p 0 marka. Baina oraganaldian absolutiboko hirugarren pertsonan, izenordainik ez, kasu horietan klitiko ergatiboa da lehen lekua hartu behar duena *ergatibotasun hautsia*. (Erg-v = *n-du-en> *n-e-du-en> *neuen> neban/nuen)

Arazoak: orainaldiko pertsona guztietan -a-. Trask → pertsona-izenordainak 3. pertsonako forma uztartu. Rijek → aldaketa bat proposatu n-k d-ordezkatu. Gomez → adizki bakarra zegoela pertsona guztietarako eta beranduago adizkiari pertsona-markak. Lehenik partikulak agertu zirela aditzaren babesgarri eta bigarrenik, partikularen aurretik, absolutiboaren marka. Datiboak lehen lekua ezin bete, datiboa adierazten duten izenordainak oraindik beranduagokoak. Pluralgileak berriz, numeroa pertsona baino beranduago gramatikalizatu. Euskaraz, numero-markak pertsona-izenordain guztiak baino beranduago. Iraganeko adizkietan agertzen den tarteko -n-. Oregik → genitiboarekin lotu. Traskek → pasiboaren markarekin. Gomez → -n- iragankorretako objektu markatzen zuen. Objektua egiletasun hierarkian subjektua baino gorago. Objektu guztiak markatzeko komunztadura-marken ordena pertsona hierarkia baten arabera antolatuta.

TRASK 1977: “ Historical Syntax and Basque Verbal Morphology: Two hypotheses”

Trask artikulu honetan bi hipotesi saiatzen da argudiatzen:

- 1- Euskara SVO izatetik SOV izatera pasatu zela (hipotesi hau gehiago sakontzen da)
- 2- Euskararen ergatibotasuna pasibotik datorrela, aktibo bat bezala interpretatuta zegoena (“ arose from a passive which was reinterpreted as an active voice”)

Aditzetako pertsona markak:

3. pertsonako *d-*, *ø-*, *z-*, *l-*, *b-*. *d-* orainari lotuta dago; *ø-* eta *z-* aldiz iraganari; *l-* irrealia izateari edo; eta *b-* inperatiboan erabiltzen da. Aditz kategorien markatzaileak dira, hau da, modua, aspektua eta denbora. *Modality prefixes* bezala izendatzen ditu. Lehen marka hauen pertsona guztiakin.

Aurrizki modalak SVO ordena duten hizkuntzei dagokie. Eta SOV hizkuntzei aldiz atzizki modalak.

Kausatiboa:

Euskarak bi kausatibo ditu: *ra-* aurrizkia eta *-erazi* atzizkia. Atzizkia, aurrizkitik sortu zela dio; beraz, *ra-* zaharragoa dela.

Hau honela, aurrizkiak SVO ordenari dagozkenez, *-erazi* behin euskara SOV izatera pasa zenean sortu zen. “The evidence of a change from a prefixed to a suffixed causative in Basque must be considered evidence for a change of syntactic order from SVO to SOV”.

Ezezko esaldiak:

SOV osotasunean diren hizkuntzen (Japoniera eta Turkiera), ezezkoaren partikula aditzaren ondoren ezartzen dute. Euskaraz ordea, beti doa aditzaren aurretik: Jonek **ez zuen** aita ikusi, Jonek **ez zuen** ikusi aita, Jonek aita **ez zuen** ikusi.

“Basque has the syntactic order SVO in negative sentences”, aipatutako azken adibidean izan ezik, beste bietan SVO da ordena. Hirugarren adibidea SOVrako aldaketa poliki-poliki aurrera doalako izan daiteke.

Aditzaren barruko elementuen ordena

Bi ordena morfologiko posible euskaraz:

- Sujetu+ erroa+ zeharkako objektua: iragangaitz denekin eta iraganaldiko iragankorretan NOR 3. pertsona denean. Aditz iragangaitz denek ordena hau izatea, SVO ri lotuta dago: subjektua, erroa/aditza, objektua. “Should be taken as evidence for an older SVO order”.
- Objektu zuzena+ erroa+ zeharkako objektua+ subjektua: orainaldiko iragankorretan eta iraganaldiko iragankorretan NOR 1. edo 2. pertsona denean.

Datibo marka

SOV hizkuntzetan arraroa da, pertsona berari dagozkien subjektu eta objektu markak desberdinak izatea: ni-, -t/-da-.

Gainera, datibo markak *-ki-* eta *-i-* esaterako, NORI morfemaren aurretik kokatzen dira aditzea: zatozkit (-ki-, NORI markaren aurretik -t). SOV hizkuntzetan datibo marka, NORIren ondoren doa, eta SVO hizkuntzetan aurretik. Beraz, euskara lehen SVO izatearen beste arrazoi bat.

Pasibo marka → Ergatiboa

Ergatiboa berinterpretatutako pasibo marka bada, hau da, pasibo marka baten gainean eraikitako beste marka bat, pasibo marka zaharraren arrastoak aurkitu behar dira.

Traskek pasibo marka zaharreraren aukera bezala *n-* proposatzen du. Pasibo marka baten hondarra dela. Baina proporamene honek bi arazo dakartza: lehena, *n-* marka aditz iragangaitzetako 1. eta 2. pertsonako aurrizki marka bezala agertzen dela; eta bigarrena, orainaldian ez dagoela *n-* rik. Baliteke, orainaldian *n-* ez zen beste pasibo marka bat egotea aurrerago desagertu zena.

4 maila, SVO →SOV prozesuan:

- 1- Euskarak SVO ordena sintaktikoa zuen: aurrizkiak, “stem alternations in personal pronouns” (?) eta aditzetan modal aurrizkiak.
- 2- Aurrizkiak eta pertsona izenordainak aditzari pegatu zaizkio marka morfologiko bezala. *-it-* pluralgilea erabiltzen hasi dira. Pasiba ahotsa iraganean erabiltzen hasi da.
- 3- Pasiba ahotsa aktibo bezala berinterpretatu da iraganaldian; ergatibotasunari ateak zabaldu dizkiona. *N-* pasibo marka analogikoki iraganaldiko aditzetara zabaldu da.
- 4- Ergatiboa aditz iragankorretako orainaldiko formetara zabaldu da. Aurrizki modalak 3.pertsonan bakarrik mantendu dira.

Lakarra, J. A. (2013): "Antzineuskararen berreraiketa sakonagorantz: forma kanonikoa, kronologia, gramatikalizazioa"

Antzineuskararen berreraiketa estandarraz eta hori aldatu beharraz

Euskarak ahaide ezagunik ez zanik, bere historia egiteko biderik ohikoena (hitzkuntzen arteko erkaketa) antzu eta agor dugula aspalditik da ezagun. Hala ere, ez du ezinezko bilakatzen historiaz jardutea, baina bai eskatzen du gainerako hurbilketak ahalik eta gehien lantzea eta fintzea. Gainerako hurbilketa hauetarik edozein hizkuntzatan emankorrena lirudikeen barne-berreraiketa atzeratua izan da euskalaritzan, bai horretarako beharrezko zen filologia aurrelana ez delako garatu berandu arte eta baita barne-berreraiketak oinarri duen teoria linguistikoaren aitzinamendua oso mugatua izan delako gure artean.

Martinetek 1950ean plazaratu zuen latinaurreko euskal herskarieng inguruko artikulua berritzailea, zeina Mitxelenak haren oinarriak sendotu zituen, AEMren sistema fonologikoa proposatuz:

- Bortitzak: ( ) T C 'C K N L R
- Ahulak: p t s 's k n l r h

Berreraiketa eredu hau izan da eta oraindik ere bera da, funtsean, modu estandarra azken 2000 edo 2500 urteetako euskararen bilakabidea eta AEren egitura deskribatzeko erabiltzen duguna. Urte hauetan ehunka etimologia berri eman ditu eta baita lehenagoko asko suntsitu edo hobetu ere, orain arte bere azalpen boterea agortu ez delarik. Hauen mailegaketa ikerketen berebiziko garrantzia agertu dute hizkuntzalaritza historikoarentzat, maileguen ikerketa hizkuntza hartzailearen historia argitzeko erabiliz. AEren ikerketa estandarrekiko hurbilketa, ohituraz, "barne berreraiketaz" garatu arren, berreraiketa hori mistotzat jo genezake.

Paradigma berriaren oinarriak

Forma kanonikoaz

Morfologikoki, etimologigintzan hainbat kontraesan edo polimorfismo ditugu Arbelaiz (1978) eta Mitxelenaren Obra Guztiak (2011) aztertzen ditugunean: monosilaboak, bisilaboak, polisilaboak... ia erabatekoa da morfemen askatasuna AEranzko jatorrizko formak proposatzerakoan, baita Uhlenbecken (1942) euskal hitz-sailen aurkezpenean. Forma kanonikoaren ikerketak aurrerapen handiak ekarri ditu IEren, semitikoaren, urailikoaren, etab. bilakabidearen ezagutzan eta, *mutats mutandis*, hori zen AErentzat Lakarra (1995)en proposatzen zen ikerbidea, baita AEZrako CVC erro monosilaboa ere, erro berriak lortuz (**han, *ger, *bur...*), lehenik ezagututako erro zenbaiten familiak zabalduz (**bel: ubel, orbel, sabel, gibel...*) eta mailegu berriak ezagutzera iritsiz (*sorbalda < soin-malda; hezur < *enazur < *(b)e(r)na-zur*). Baita, gramatika zaharraren aztarnak antzeman ziren: erreduplikazioak (*odol, zezen, gogor, ahal, ohol*) eta aurrizkiak (*gi-, la-, sa-*)

Forma kanonikoaren azterketak eta Tipologia Holistiko Diakronikoaren erabilerak AEren berreraiketa sakonagoari eta euskararen historiaurrearen ezagutza aberatsagoari tradizio diakroniko asko eta oso ezberdinetan landu eta findutako hobekuntza-bide ugari eta oinarri

sendoak dakarzkie; hori erakutsi nahi izan du Lakarrak aurreko bi hamarkadetako hainbat lanetan.

Kronologia

Kronologia eta periodizazioari dagokio EBZren gaia ere: Mitxelenak 1981ean aldarrikatu zeun zuhurki eraikuntza horren premia eta ezin esan euskal dialektologia diakronikoan izandako berrikuntza larri horren ondorioak berreraiketan eta historiaurrearen ikerketan behar bezala ustiatu direnik dagoeneko. Lakarrak metodoari buruzko gogoeta soil batzuk ekarri nahi izan ditu:

- EBZ ez da linguistikoki behar bezala definitua eta berezia AEMrekiko eta eszenario geogradiko eta historikoaren gaia historialarien eskutan utzi aurrerik hizkuntzalariek horret
- EBZren zatiketa ez zen gertatu, segurki, zortzi, sei edo hamabi adarretan, behin betiko adarkatze bakarraz. Adarkatze bikoitza da (nonahi berarekin dakartzan hainbat arazo ezagun eta korapilatsu gorabehera) familia garatu guztietan zatikatze mota ohiko eta emankorrena eta hori euskal dialektologia diakronikoan ezartzeak ikuspegi egiantz urrikoak ezabatu eta hurbilketa historiko-filologiko aberatsagoko bidean jarriko gintuzke.

Gramatikalizazioa

Gramatikalizazioa “morfemen lexiko izatetik gramatikal izatera edo gramatikala dena are gramatikalago bihurtzea” definitu zuen Kurylowiczek. Azken urteotan, gramatikalizazio fenomeno bakarra ala beste zenbait bilakabide lehendik ezagunen ondorio den eztabaidatu izan da: badirudi gehienak bigarren honen adeko direla. Halere, gramatikalizazioaren azterketa oso emankorra izan da hizkuntza aldaketa ulertzeko, eta horregatik euskalaritzan ere eman izan zaion baino arreta gehiago merezi duela deritzo Lakarrak.

Berreraiketaren egitekoen aldetik izan ditzakeen onurak plazaratzen ditu Lakarrak, forma kanonikoarekin eta tipologia holistikoarekin, fonologia, semantika, morfosintaxia eta are pragmatika ere biltzen baitira bere baitan. Hau ere, aurreko bi horiek bezala, “hizkuntzalaritza diakroniko konparatu ez-genetikoaren”ren alderdietarik dugu, berreraiketa mistoa darabilelarik: barne-berreraiketa, asmo genetikoarik gabe esuakraz landako kideekin arituz... berreraiketa konparatua teoria linguistiko unibertsala eskuan. Esan gabe doa, lekukotasun urri eta erlatiboki berankorrez hornitutako euskarari ezinbesteko zaizkiola gramatikalizazioa bezalako hurbilketa orokor emankorrak: oso egitura eta historia ezberdineko hizkuntzetan gramatiken egoera sinkronikoa eta bilakabide diakronikoa argitzeko gai izan delarik (are gurea baino lekukotasun berantiaragoko eta ia lekukotasun idatzirik gabeko hizkuntzetan), itzarrotekoa da gurean ere hura gabe ezin antzeman zitezkeen bilakabide fonologiko edo erlazio morfologiko eta semantikoak berreskuratzeko gai izatea.

LAS ANTIGUAS CONSONANTES VASCAS 1957- K. Mitxelena

- 1- Datu Ezkorrak dira euskararen datuak kontutan hartzen baditugu, izan ere euskalkien dibertsifikazioak ez digu laguntzen.
- 2- Euskalkien zatiketa, estatuaren banaketa politikoak eta kultura bateratzaile bat ez edukitzeak, eragin handia hizkuntzetan. Gainera garrantzitsua latinaren eta hizkuntza erromantzeen eragina. Inguruko hizkuntzen bezala, euskarak ere elebitasunaren eraginez inguruko hizkuntzen eragina izan du eta hori lexikoan islatu. Mailegu hauek euskararen sistema fonologikoan eragin.
- 3- Hots euskaldunak eragin handia izan dute NEUTRALIZAZIOAN: hasieran eta amaieran hotsak neutralizatu (ahostun/ahoskabe, frikari/afrikatu...) baina bokal artean bereizi. Zaila da ordea jakitea, euskarazko frikaria oraingoa eta lehengoa berdinak ote diren jakitea. Zeru → z afrikatua baina gaur egun berdina zalantza.
- 4- Historia ez da XVI.mendean hasten Mailletek uste zuen bezala. Gutxienez XI.mendeko materialak ditugu hotsen historian.
2 material: akitaniakoak eta iberikoak. Martinet → “euskaro” deitu vasco-aquitanoari.
Eragina lexikoan eta fonologian
- 5- PALATALAK: indartsu/ahula → ahula desagertu eta indartsua ezarri orokorrean. Salbuespena zori “txori” bezala ez da gorde. Gaur egun bigun/gogor (xexen/zezen) gradu ezberdina erakutsi dialektoaren arabera. Lehen erabiltzen zen kontrastea garbiagoa eta sistematikoagoa.
- 6- Kontutan hartu soilik aintzin euskaran eta Erdi Aroan: p,t,k,b,d,g; ts,tz,s,z; m.n.l.r.rr eta hasperena. Herskaria zenbait posiziotan → espirante bezala, gazteleraz bezala, altzernantziak gertatu, disimilazioagatik. Nafarroan: XI-XII.mendean: Muruarren, Murugarren (de-barren) p → gutxitan bokal artean: ipar, d./t- hasieran gutxi.
- 7- Herskarietako p/b bereizketak ez du garrantzirik hitzak ezberdintzeko, ez ahoskabe hasperendunak eta gabeak. Ahostun bihurtu erromar garaian. Apaiz/ aèz/aphatia.

- 8- F → fornema bezala ez hots bezala. Baina esaten denaren aurka 1) euskaldunek f aspaldiko garaietatik erabili eta 2) f grafia Erdi Aroko dokumentuetan agertu, ez soilik maileguetan, XVI eta XVII. Mendeko testuetan. F era, como hoy, un sonido análogo a la fricativa labiodental de las lenguas vecinas y no una f bilabial. F, p-ren aldaeratzat hartu izan da, baina ez beti, harremana b: (h)abia, kabia, afia (>api).
- 9- Inoiz ez ziren geminatu bihurtzen: b,d eta g. Desberdintasunak Akitaniarra eta euskara. Euskaraz d- oso gutxi, Akitanieraz asko, eragin indoeuropearra. Komunean, euskarak, akitaniarrak eta iberokoak, p gutxi eta arraroa. Bestalde euskaraz gizon ahoskabe eta akitanieraz cison.
- 10- TXISTUKARIAK (alde batera utziz x eta tx) Dialekto guztietan z/tz eta s/ts bereizketa. Beraien ustez hitz berebean bi txistukariak bereizteko, artikulazio ezberdina dutenean: sasoi(n)< sazón. Akitanian x eta xs bezala idatzi afrikatuak, baina bereizi egiten zituen. Iberikoak ere bereizi.
- 11- FRIKARI/AFRIKATU: hasieran, espirante bezala, amaieran afrikatua. Zebaitetan hitzetan ordea maileguak bortz<lat. Fortis, gorputz<lat. Corpus. Hasieran s/z. Zenbait dialetotan ts/tz baina hauek hitz adierazkorretan soilik. Erronkari eta Zuberoan kenduta sudurkari eta l ostean neutralizatu. Zenbait tokitan -rtz- rz egin eta rz ekialdeko muturrean izan ezik beste lekuetan -s-/urzo/uso, -tazun/tasun.
- 12- Iberikoan topatu ditugun 2 txistukariak bereizten dute ez modua edo artikulazio. Hu da ez dituzte fortes/lenes bereizten.
- 13- DARDARKARIAK: Euskarak r/rr bereizten ditu. Hori lur hispankoan ere bereizten zen. 2 soinu bereizteko helburua. Bikoiztasun bat hitz barnean, ere/erre, ero/erro. Zuberoan, aintzin bereizketa bat, u zegoenean r+ hrskari apikari bat, úrde cerdo, úrthe año, baino ü bihurtu ondoren. Hasieran r ezta R ez da existitzen ez bada maileguetan -r- xuabe bat topatu amaieran baina gaur egun ez ahoskatu (h)aur este, (h)irur 3, laur4. Gaur egun ur(ura) eta ur (avellana) berdin ahoskatu eta idatzi, lehen zenbaitetan -rr topatu

14- SUDURKARIAK ETA ALBOKARIAK: XVI. mendean gutxi gorabehera gaur bezala, m,n,ñ eta l,ll. Baina -n- landu: mailegu latino-romanicos bokal arteko n galdu euskaraz. Adb: gaztae (biz), gazta (a-n ñ-aren txapelakin Erronkari),gazna (Zub.) nn>-n- bezala gorde -n- bokal artean galdi sehi, baina N, gorde egin da -n- bezala anaia (gaskoian eta gallego portugesean bezala)

15- ,l bokal artean → r. latineko ll berriz l: gaztelu castillo, angel aingeru, cielo zero. Baina gaur egun l ohikoagoa bokal artean n beharrea: al(h)aba, bele, alu...ondorioz *L fonema, latineko ll bezala

16- N eta l gaurkoak bokal artean talde zaharrak jarraitzen dituzte eta talde naturalenak: nd eta ld gorde orokorrean baina Erronkari eta Zuberoan, ez dituzte ahostundu herskariak sudurkari ostean eta l, desberdindu aldi deenbora vez, alte Zuberoan álthe alde. Nd modernoa andere, andre. Akitanoko l, euskaraz *L. Hau da, Akitaniarrak, txikitu egingu du idazteko era, ll (o L) → l. Euskaraz baliteke /L/ ld taldearen emaitza izatea, baina talde hori hain izango da zaharra guri ez digula mugarik jarriko. Hots hauek kontsonante geminatutzat hartu beharko genituzke /nn/ eta /ll/ ez fonemak bezala. Akitanieran eta Erdi Aroan fonema fortesen eta lenesen oposizioa /R/ a /r/ baina euskaraz eta erderaz ez dago oposizio ahul eta geminatua.

17- Akitanieraz ll → illai, Bellaisi bai eta askoz gehiago nn taldean → bonno, Ennebox... baina zenbait izanetan l eta ll erabili, orduan uler daiteke akitanieraz ez zutela idazteko modua zaintzen. .nn → erregela da, rr bezala -tar® atzizkian. N eta l ez dira galdu, r bilakatu dira arikuluaren aurretik edo kausazkoaren kasuan bokalez hastean eta bokal artean agertzean n/l → r. ondorioz uler daiteke n eta l N eta L bezala egin. ,l ordea euskaraz ez da arraroa, baina akitanieraz l-rik ez, baina Erdi Aroko grafietan ll aurkitu Zabal > Zaballa. Geminatu hau ez zen grafia hutsa, erromanizazio goiztiarra eta ll bilakaera lat. Ll ekarri eta gaztelarrako ll palatala.

18- Haiserako l eta n, baliteke posizio horretan orokortu izana forma ahulak ere, bokal artean r/h izango liriateke. Baina sudurkaria erori egin zela izan ere hasieran dardarkaririk ez. Forma indartuak gailendu badira ere, l-ren kasuan ahula. , l-/n-

altzernantiza hasieran:la(h)ar/naar (edo agar “arriba”) lapur/napur, lasai/nasai. Hitz horietako askotan R topatu baina hori hitz barruko disimilazio bat. Baina ez da *r-baten disimilazioa, izan ere ez zen existitzen dardarkaria, l ren lenizio bat.

19- Fortes (p) t tz-ts k N L R

Lenes b d z-s g n l r

Eta gainera /h/a. Baina /m/ren kasuan, arazoak ditugu, hasierako lekuan maileguetan, euskarazko m- txandaketa bat b-,p- eta baita f-rekin ere. Asimilazio sudurkarietan → vengada: mendeku.,p eta b korrelatu indartsu bezala m-rena. Atzizkietan -pen/ -men/-ben: nabarben., m/b altzernantziak: m bokal artean 1) -nb- dugunean -m- eta 2) u bokalaren ostean, u-k sudurkaritu b. iberikoan m denbora gutxian, /b/ren bariante bat. Ondorioz berdina pentsa genezake euskaraz eta akitanieraz. Euskaraz/Erderaz m/n oposaketak soilik bereizi posizioaren arabera.

20- Hipoteesia euskara eta kaukasoko hizkuntzak familia linguistiko beraren kide direla onartuko dute soinu sistema eta formak ikusiz.

Mitxelena (1974). *El elemento latino-románico en la lengua vasca*

- *h*-z idazten dira dialektoetan hasperena dutenak eta garai modernoan hasperena izaten jarraitzen dutenak: laburtzeko eta lekua irabazteko; sinpleagoa delarik *hamar* idaztea *amar*, *hamar* edo (*h*)*amar* idaztea baino. Hasperena dokumentatua dagoen aldiro agertzen da dagoen lekuan dagoela; hau horrela, herskarien hasperena ere markatzen da: *bikhe*, *gerthu*.

1. Baskonia historikoa ez da inoiz erabat erromanizatua izan, hitzaren zentzu linguistikoa:

- Bi guneko urbano nagusi: Nafarroako eta Arabako Iruña-k eta Lapurdi iparraldean.

- III. mendetik aurrera, ordena erromatarra desegiten hasi: erromatar inperioa nekazal guneetara zabaldu batez ere mendebaldean euskarak bere tokia hartu eta mendebalde eta hegoaldera hedatu.

- Erromanizazioa ez zen guztiz gauzatu baina latinarekin eta ondoren etorri ziren hizkuntza erromanikoekin kontaktu zuzena izan zuen. Ondorioz: euskarak latin-erromaniko jatorriko hitzak izatea.

- Maileguak: jatorriko forma antzekoen mantentzen duena eta aldaketa fonetikorik erakusten ez duena zaharragoa.

2. *Baskische Kultur im Spiegel des lateinischen Lehnwortes* (G. Rohlfs): maileguen bilakaera fonetikoko gertaerak finkatu; bi irizpide mailegutzat hartzeko: 1- lehen begiratuan mailegu itxura duena 2- hizkuntzaren ondarea jarraitzen dutenak (indize eta ahots gramatikala).

- Euskarazko formak: forma zaharrenetan edo esanguratsuenetan agertzen dira; aldaerak konparaketarako beharrezko direnean. /h/ euskalki guztietan ematen zen, horrek ez du azaltzen *h* moderno guztiek azalpen etimologikorik dutenik.

3. Euskara zaharraren sistema fonologikoa latin klasikoarena baino askoz sinpleagoa zen: unitate gutxiago eta euren arteko konbinaketa aukera mugatuagoa.

- Oposizio bereizgarriak direnak jatorrizko hizkuntzan, galdu egiten dira hizkuntza hartzailean.

- Bokalismoa: Euskara Zaharrean 5 bokal eta 3 irekiera gradu; Zuberoan: seigarren bokal bat /ü/ (*u batetik eratorria); ü: euskarri onena u zaharra berreraikitzeke. Latineko *i*, *u* ï, ù-rekin nahastea eragin.

4. Mailegu berrietan, erromaniko bilakaeraren eraginez, euskarazko *e*, *o* latinezko *i*, *u* laburrengatik ordezkatuak: *balezta*, *beta*, *mendekatu*, *mezu*... euskal hotsetarako testuingurua kontuan izan behar da. *i*-ren antzintasuna ez da ziurra *gisu* ekialdean/*pisu* mendeb.

5. Ekialdeko dialektoak: $i - u (ii) > u - u (ü - ü)$ bokalen asimilazioa ohikoa: *aingiru*, *aingeru* < *ainguru* (Erronkari), *aingüriü* (Zub.); *gatulu*, *gathülü*, *katillu* < *catillu*. Ezin azaldu *dekuma*, *tekuma* (Erronk., Salazar) 'diezmo' latin arkaikoko bokalismoa (*decuma*) gordetzen duen edo *u* horrek garapen sekundarioa izan duen, euskaraz, *decima* hitzeko bokal atonoarena.
6. *au* diptongoa:
 - Orokorrean berdin mantendu da; *allauda* "alondra", *lauza* "losa".
 - Erronkari eta Salazarren: *au* > *ai*; *gauza* > *gaiza*; baina *nausa* < *nausia*
 - *au* > *ai*, *a*: hurrengo silaban *u* egoteak baldintzatua; *haizu*, *hauzu* < *ausu*; *kaiku* < *caucu*; *mairu*. *au* > *a*: *auditu* > *adi*.
7. Latineko *ae* eta *oe* erakusten duten lekukotasun zahar seguruak falta dira: *theiü* "sucio, impuro" < *taediu* berria dela dirudi.
 - Diptongo erromanikoak *ai*, *ei* mantendu lege orokorraz: *Peitu* < *defectu*; *deithu* < **deito* < *dictu*.
 - Maileguetan ohikoa *ei* > *i* murriztapena: *eliza* < *eleiza*; *zitu* "cosecha" < **seito* < *sectu*.
 - Txistukari sabaikaritu baten eraginez *i* galtzea ohikoa: *elixa* < *eleiza*. Dialektoen arabera *leinu/leñu*, *oilo/ollo*, *teila/tella*.
8. Hitz amaierako bokalak:
 - Euskara Zaharrak edozein bokalez amaituriko hitzak: *aita*, *bare*, *begi*, *beso*, *buru*
 Maileguetan egokitzapenerako arazorik ez.
 - Lat. *o*, *u* > eusk. *-u* eta *-o*. "-u"-z amaiturikoak antzinatasun seinale; *biku* zaharragoa *fiko* edo *iko* baino. Baina *ollo* 'gallina' - *bil(h)o* 'pelo' baino zaharragoa dela dirudi. Zalantzazko kasu ugari: *abendo* / *-u*, *bertso* / *-u*, *joko* / *-u*.
 - *-u*, *-o*-ren gabezia: *ausat izan* 'atreverse', *polit*. Ohikoa: *-u* ez topatzea *-tu*-z amaituriko latineko hitzetan: Bizk. *marti* 'marzo', *-ari* (atzizki emankorra): *ezkutari* 'escudero', *lukurari* 'logrero', *merkatari* 'mercader`'.
 - Bizkaia eta mendebalde guztian ohikoa *-a* < *-e* morfologikoki baldintzatua: *arata*, *ahate* < *anate*; *padura* < *padule*.
 - Mailegu zaharretan *-e* mantendu edo gehitu: *amore* 'amor`, *dithare* 'dedal`. Ekialdeko lekuzko izenei (*Akhize* < *Aquis*), ez ezik amaierako bokala galdu zuten hizkuntza erromanikoko maileguei ere gehitu zaie: *bahe* 'cedazo' < **bane*; *doe* < **done*, 'don'.
9. Euskara Zaharrak silaba kateatuak/trabatuak zituen baina ez kontsonante taldez hasitako silabarik:
 - Maileguetan:
 - Lehenengo kontsonantea kendu: *lau* < *plano*; *apiriko* 'portico`' < *apricu*.
 - Sinkopa baino joera berriagoa batez ere Goi-Nafarroa, Erronkari eta Salazarren (Zubereran ez): latineko azentuaren lekuagatik baldintzatua ez dagoena: *gaminta* 'cuchillo' < *ganibeta*, *kandra* 'vela' < *kandera*.
 - *r*-ren aurrean bokal protetikoa jartzea (*-a* edo *-e*): *arrazoi(n)*, *errazoe*. *e-* (eta sekundariamente *i-*, Zub. *u-*) *s-* ren aurretik + kontsonantea. Batzuetan *i*: *n* + *hetskari* ondo finkatu gabeko baldintzetan: *aingeru* (-iru, -uru, Erronk. Sal. *aingru*) baina Bizk. *angeru*; *aingira* (Erronk. *aingra*); *aingura*
10. Bokal artean: *lat. ahoskabeak* > *eusk. ahoskabe* (batzuetan hasperendunak) eta *lat. ahostun* > *eusk. ahostun*, frikariak. Honek bere contrapartida *lat. ahoskabe* soil eta geminatu

oposaketa alde batera uztean dauka: *cappella* > *kapela*, *kapelu*; *peccatu* > *bekhatu*.
Hizkuntza erromanikoen babesik gabe euskara pobre geratzen da; izan ere, latinean
ahoskabe eta geminatuen artean zalantza egon da: *mika*, *phika* 'pega, picaza', *zuku* 'caldó,
sopa' 'zumo'. Badago adibiderik *lat. geminatu ahostuna* > *eusk. ahoskabe: Sabbatu* >
mendeb. *zapatu*

11. Lat. herskari ahoskabeak sudurkari eta l-ren ondoren ahostondu baina ahostun/ahoskabe
oposaketa mantendu r-ren ondoren. Ahostuntzerik ez Erronk. eta Zub.: *denbora* (Erronk.
tenpra) < *tempora*, *boronde* (Erronk., Zub. *boronte*) < *fronte*.
- *lp* adibideak falta baina *lc* taldean ahostuntzerik ez: *galkhatu* < *calcare*. Paradoxa: Erronk.
golgo `seno´ < gr.-lat. *colpu* dago orokorra den *golkho*, *kolko*-ren ondoan.

12. Hitz hasieran lat. herskari ahoskabeak ahostuntzeko joera: *bara* 'pala' (M), *butzu* 'pozo',
batheiatu 'bautizado' < *baptidiare*, *damu* 'pesar, daño' < *damnu*.
Honek ez du esanahi ez dagoenik ahoskabe hutsez edo ahoskabe hasperenduz hasten den hitzik.
Banaketa modernoak ez du balio jatorrizko hizkuntzako formak zein diren ikusteko. Aldaera
horietatik honako ondorio hauek ditugu:
- Hitz hasieran ahoskabe/ahostun neutralizazioa eman da.
- Hitz amaieran herskari ahoskabeak soilik (-t, -k) eta txistukari ondoren
- Dialekto gehienek sudurkari eta l ondorengo bereizketa alde batera utzi dute
- Ahoskabe/ahostun oposaketa bokal artean eta r+bokal artean soilik mantentzen da erabat.

13. Mailegu zaharrek lat. *c, g* ahoskera aurreko bokalaren aurrean herskaria: *bikhe* 'pez' < *pice*,
gela < *cella*, *kirru* 'cerro, estopílla' < *cirru*.
- Ez da arraro suertatzen *g* herskaria gorde den lekukotasun asko topatzea:
- Lexiko kristianoko hitzetan: *aingeru*.
- Lat. *i*-ren aurretik: *magi(n)a* 'vaina' < *vagina*, *zigilu* < *sigillu*
- Mailegu zaharrek: /g/-ren erorketa dan fe de la caída de g que en algunos casos se documenta en
fecha temprana en esa posición: *maiz* 'a menudo' < *magis*, *maizter* 'mayoral' (1167) < *magister*.

14. Ezpainkarien hurrenkeran, euskarak zailtasunak:
- lat. *f* euskararen sartzekoan
- eusk. *m*-ren agerpen erratikoak: ezpainkari bakarra izatearen ondorio

15. Euskal dialektoek bi txistukari apikari: *s, ts* eta *z, tz*.
- Hitz baten barruan mota bereko txistukariak soilik erabiltzeko joera: *intsentsu*, *sasoi(n)*
`sazón´ (Erronk. *zazoi*).
- Mailegu zaharrenetan: eusk. *z* ~~h~~ *s*-ren ordezkari: *baradizu/paradisu*; *siñu/zeñu*; (*z*
duena zaharra goa).

16. Frikari/afrikatu oposizioa: bokal artean eta dialekto batzuetan bokal aurretik ondoren *r*
dagoenean.
- Hitz hasieran frikariak: *zimendu* 'cimiento'
- Sudurkari eta l-ren ondoren: biak orokortu diren arren, gaur egun afrikatuak dialekto
guztietan edo ia guztietan.
- Izenetan: amaieran afrikatua: *gorputz* < *corpus*; *laphitz* 'lugar pedregoso' < *lapis*

17. Lat. *-en- /-n-, -ll- / -l-, -rr- /-r-* oposizioak: euskaraz bazuen korrelazio bat azkena soilik
gorde da Zuberoan izan ezik: Zubererak dardarkari bakarra dauka bokalartean *-r-* galtzearen
ondorioz.

- Lat. *-nn-* > *-n-* eusk.: *annona* > *anho*; *capanna* > *capana*; *Iohannes* > *Joane(s)/Joaniz*.
- *-n-* bokal sudurkarien artean erori aurreko bokalaren eraginez; *-n-* > *-h-* (-g-, -r-) batzuetan: *corona* > *koroa*; *onore* > *ohore*
- Dialektalki berrezarri/indartu daiteke ñ-rekin hersketa aurreko bokal baten ondoren: *liñu/liho*. Edo *u-*-ren ondoren *m:* *kuma/khuna*; edota diptongo ondoren beste garai batean sudurkaria: *lucanica* > *luka(r)ika*, *lukhai(n)ka*
- Mailegu askok bilakabide honi zor euren ezaugarritzea: rom. *-án* > vasc. *-áe*, *-ai(n)*: *kapitae*, *kapitai(n)*; errom. *-ón* > eusk. *-oe*, *-oi(n)*, Zub. *-üi*: *lehoi(n)*, *lehü*, *pozoi(n)*

18. Bokal artean: - lat. *l* > eusk. *r*: *maledicere* > *maradikatu* (metatesiaz: *madarikatu*).
 - lat. *ll* > eusk. *l*: *vallatu* > *palatu*

- Mailegu berrietara ere hedatu da *l* > *r*: *capale* > *kapare*; **cale* > *kare*.

Salbuespen ugari (sudurkaritzearen ondorio): *olio/orio*; *solo/sorho*; *zeliü/zeru*. Hau horrela, ñ: *n*, *ll*-ren lekuan ager daiteke *l* eta *r*-ren ordeez: *soñu/soinu*

19. Hitz hasierako kontsonantea galtzea ohikoa eta aspaldidanik: *ollo*; *votu* > *otu* 'rogar'

20. Hasperenketak balio diakronikoa dauka azentu zaharraren lekuarekin lotura duela pentsatzean:

- Garai historikoan Erronkari eta Zuberoa: azentu paroxitonoa

- Goi-Nafarroko zati batean: hasieratik hasita bigarren silaban azentua

Azentuaren lekuak latinean ere eragina: mailegu askok hasperenik ez lehen bi silaben artean, mailegu zaharrenek bai: *bake*; *gorputz*. Hasperena latineko azentuaren ondoren adibide asko daude: *borthitz*, *lekhu*.

21. Kronologiari begiratu: lat. *c*, *g* mantendu aurreko bokalaren aurrean: *buccella* > *okhela*.
 Lat. *kj*, *tj* > eusk. *z* baita *tx* ere: *martxo*; *mehatxu*.

22. Latineko lexikoak euskarari egindako ekarpena ikusteko datu zehatzak behar. Hala ere, asimilazioa (*parabisu* / *-izu* junto a *baradizu*, *paradisu*), disimilazioa (M *beaza* 'amenaza', BN L *fro-* / *porogatu* 'probado') eta metatesia (Erronk. *deurt* 'dinero' < *deira*, Bizk. *bedekadu* 'prohibido'), edota inongo arrazoirik gabe disimilazioa desagertzen denik ere bada. Hauei irregularitateak gehituz jatorri latino-erromanikoan pentsatzeko aukera.

23. Mailegu asko berantiarrak eta Erdi Aroko latinetik hartuak, elizako hizkeratik: *aphezpiku* > *ipizpiku*; *denbora*; *mirakuru/mirakulu*.

- Latineko hitzak, Romaniako mugan mantenduak: *colu* > *gor*

- Latindar jatorria duten hilabete izenak: *aphiril*; *autono* 'septiembre'; *marti/martxo*

- lat. *subsellium* > *zizellu*, *zizillu*, y *sisilu* (Larramendi), Erronk. *zuzulu*, Zub. *züzülü*

24. Neutro batzuek latineko amaierako *-s* mantendu: *gorputz*, *oputz* < *opus*; *maiatz* < *maias*; plural neutrotik: *denbora*; *orga*.

- Nominatiboa mantendu lanbide izenetan: *atxeter* 'médico', *maizter*.

25. Beste kasu batzuk:

- Ablatibo plurala: *Aquis* > *Akhize* (ihartua izan daiteke)

- Martitzen: *martis* (genitiboa) + genitibozko euskal atzizkia *-en*

- Erromanikoan bezala genitibo plurala jai egunetan: *Domisanthore*, *Domun Sannturu*

- Pertsona izenak: *Binkenti* 'Vicente', *Laurendi* 'Lorenzo': *-t*: i u-tik etor daitezke baina

Bethiri, *Phetiri* 'Pedro': latineko genitiboa ikusten dugu

- Erromanikotik hartutako konparatiboren bat, aldaerarik gabe: *mendre* 'pequeño'.

26. Aditza: Entre los verbos fuertes, con formas simples, susmagarriena/arraroena jatorri ezezaguneko *ezagun*, *ezagutu* (rad. *ezagut*, hau da, *e-zagu-t*) partizipio erromaniko *sabut-*etik eratorria izan daiteke.

- Forma nominalak: partizipioa eta aditz izenak

- Joera desberdinak: - lat. 1.aditz-jokoko partizipioak -e,-o eta -a-n amaiturikoak>eusk.

-a-tu: *barkhatu*<*parcere*; *bedei(n)katu*<*benedicere*

27. Euskarak latineko atzizkiak hartu baina aurrizkiak ez ditu behar bezala garatu; ikerketa sakonagoen beharra.

Mitxelena (1971). *Toponimia, léxico y gramática*.

Toponimia historikoa: Araba eta Nafarroako datuekin, onomastika bidez

-*aga*, -*eta*: lekuzko izenetan agertzen dira; gainerako atzizkien modu ezberdinean jokatzen dute. Deklinabide atzizki moduan jokatzen dutela dirudi eratorpen atzizki bezala jokatu ordez. Hau ikusteko -tza(a) atzizkiarekin alderatu (-tza(a)-ren aldaerak: -tze, -zu/-doi).

- Ezberdintasunak:

- Forma: FHVn ematen diren lege edo arauak ez dute balio -*aga* eta -*eta*-rentzat. (H)arriaga/Harrieta, harriak/harrietan bezala jokatzen dute.

- -*aga*, -*eta*: euren artean bateraezinak: *-etaga, *-ageta. -eta+ -eta arraroa da baina salbuespena: *Guibeletaita* (Arabian).

- -*aga/eta* + IS (izen+adj.) ordena aldagaitza: izena+adj.+atzizkia *Arte~~ter~~erreta, Idoibalzaga*. -*aga* eta -*eta*-n amaituriko izenak gehienetan lekuzkoak dira. Mendekotasun sintaktikoa ikusten da: erreka vs legarreta; ogen vs zelai; -eta vs -a.

- Beste atzizki batzuekin determinazio adj. lekuzko baliorik gabe: zauzu vs Lurgorrieta, *Lurretakorri(a).

- Beste atzizki batzuekin konbinatzean ordena jakina, zehaztua: Zugas-ti/Zugaz-ti-eta.

- -*eta*: -aga-tik bereizten duena: ALDAERA duela -*keta*, txistukari ondoren. -eta-n: aldaera emankorra; clara representante en la declinación vasca. -keta-n: aun bastante frecuente; ya recesivo.

- *-ag > -ak

- Amezketan > *ameztetan > ametz-eta-n

- -*aga*: lekuzkoetan bakarrik azaltzen bada -(k)eta ere berdin; batez ere inesiboan.

- Plural vasco: siempre es determinado

- Toponimia: arkaismoak. Toponimia lexikoa baino zailagoa da aldatzen.

- “alde” zaharragoa da “albo” baino.

- “behe” zaharragoa da “azpi” baino.

- “-zu” zaharragoa da “-tsu” baino. “-tsu”, “-zu”-ra aldatzen ari da. -*zu* eta -*tsu*: morfema zahar baten bi alomorfo (-tsu-k autonomia lortu du eratorri, toponimia eta izenetan)

- “gibel” zaharragoa “atze” edota “oste” baino. Toponimian: “gibel” zabalduago dago “oste” baino eta “oste” zabalduago dago “atze” baino.

- “aurre”, “aur” zaharragoa da “aitzin” baino:

- *aitzi*-: ugaritasunez dokumentatua, adberbio moduan denbora balioarekin.

- *aurr*: eratorria “aurk(h)i”

- *aitzi-n*: inesibo zaharra; hortik alatiboa sortu: aitzin-a; aitziti(k).

- *aurre*-k ez dirudi lotura zuzenik duenik mendebaldeko dialektoekin; baina horietan badaude *aurre*-tik eratorriak direnak eta hitz elkartuak. Horrek korrelazio/lotura bat badagoela baina ez dela azalerratu pentsatzera eramaten gaitu. Hori dela eta *ahur* (Behe Nafarroa+ Lapurdin); *ahür* (Zuberoan) eta *agur* (Baztan+Erronkari+Uztarrozen).

- Refranes y Sentencias: *Quibel ecachari / bular aldionari*: gibel (atze) eta bular (aurre). Eskuaren posizioa aldakorragoa da: horregatik hartu izan da erreferentzia puntutzat: palma (parte anterior): esku-gibel, esku-gan(e)...

- ARRIDOKIETA: arritokieta: arri+ toki+ -eta

- Zumaia: Andre Mari de Arritokieta

- Olaetxea (1969) eta Murugarren (1971): 1540, 1554ean jada lekukotzen zela *Arridokieta*. Beraz, Arritokieta aldaera modernoa da. Testuen kronologiari esker ikusi da zeinek duen zaharragoa izateko probabilitate handiagoa:

- -d- > -t- bokal artean halako izen batean ez da inongo erregelatan agertzen. -doki- > -toki- ez da aldaera; ez dago inon dokumentatuta aldaera hori. Honen aurrean Mitxelenaren proposamena arri+ idoki+ -eta: izena+partizipioa+atzizkia ordena edo konbinaketa 1095ean lekukotasuna: “Harriestaria”, gaur egun “Arrastaria”; Arrastaria: harri estaria; partizipio forma zahararekin agertzen da.

- BATERNIA: Paterniana (gaur egun Paternina) de San Millánekkin identifikatzen du.

- Baternia: latineko *Paterniana* hitzaren euskarazko forma da; espero zitekeen moduan. *Paterniana* > *Baternia*: hitz hasierako herskaria ahostundu egiten da, bokal arteko ahoskabea mantendu eta -n- galdu.

- -n-ren galera: eskribauentzat -n- forma arrunta zen; idatzizkotik urrun zegoena. Era ofizialean idaztea hobetsi zuten ustez arau hobea zelakoan. Kasu honetan Arabako izena dela eta ez Nafarroakoa uste da; seguruenik Iranzuko eskribauak entzuten zuena transkribatzen zuen eta ez berez idatzi behar zukeena.

- CHINCHETRU:

- Irigarai: hitz-elkartuak “-bide” dutenei atera diezaiekegun probetxua, hitz elkartu horren lehenengo elementuak, bideak eramaten zuen herria izendatzen zuen.

- López de Guereñu: Abitosarria < *abitoa+sarria (Abitona); Abituana < *abitoa-gana (alto de Abitona)

Izenekin: Duruma-Durumarabidea. Chinchetruaren kasuan:

- XVI: Chinchetrubide(a)
- XVIII: Chinchetrurabide(a)
- 1828: Inchetrubidea
- 1723: Inchetrurabidea
- 1661: Inchitrurabidea

- Erdi Aroan: Chinchitru, Chinchetruarekin batera agertzen da.

Disimilazioz galdutako kontsonante, herskari edo txetxekariak galdu, batez ere lehenengo posizioan.

- SUGARTEGIETA:

- Lekukotasunak: *Textos arcaicos vascos* (1964); Sugaharra (1074); Sugartegieta (libro rubro de Iranzu)

- “sugaar” hitzaren eraketa eta euskaran duen balioaz: Barandiaranek *Mitología vasca* (1960) sugaar ‘serpiente macho’ gisara. Bestalde, “sugaar”, “sugar” ‘llamarada’-gatik ordezkaturia izan da askotan, baina Barandiaranen erabileraren aldeko hautua: sugaar: erensuge.

- Lehenengo lekukotasuna Leizarraga: sugaar-ena

- QUIRICIA: Merino Urrutia *El vascuence en Rioja y Burgos* (1962) aztertuta

- Lekukotasunak: - Ojacastroren toponimian: Quiricia, Quirizalde, Quirizaria, Quizabarna, Quiricumbre (1751)

- Ezkaraiei: erreka bat Quiricia, Quirizaria, Quizivila. Santurdejon: Quizabarna (1752) eta Burgosen: Quizarrayas.

Horiek kontuan hartuta; bereziki Quiricia-ren “kiriza” edo “kirize” (itzala, berokia) (geriza/e/i...) ez da arraro suertatzen konposizioan kiza>kiriza topatzea: bi proposamen:

- 1- Mitxelena: funtsean mailegu bat dela. Gerizatu partizipioa erdara zaharretik “crisar”-etik mailegatua. Euskal Herrian asko zabaldu da hitz hau, toponimiaraino: guerispe (Arabian).
- 2- López de Guereñu: Abiaqueresia, Arbiaqueresia: -a+-a > -ea

Quiricia ‘abrigo, lugar resguardado’; bero, umbria > beroki: bero > beroki/ umbria>beroki

- TIRAPU: Mitxelenak arrarotzat.

- Euskarazko izenetan ez da ohikoa. Horrek, mailegua izan daitekeela pentsatzera garamatza baina hala ere ez da ohikoa t-, d- baizik.

- Lekukotasun zaharrenak tri- (euskaraz halako kontsonante talderik ez hitz hasieran): Triapu (1065), Triapo (1100) Leiren.

- XVIII: tir- (tri- > tir-): Tirapu, Tyrapo, T(h)irapo

- Triapu < Tirapu: metatesia

- Kontsonante talde “ezeresoak” ekiditeko joera handia: ardillu, kurtze edo kurel. Lehen bokal anaptiktiko garatzea esperoko zen: *tiri-, *diri-.

- Tirapu vs Biriatu: itxuraz oso desberdinak baina funtsean hitz beraren aldaera dira:

- *briatu / *priatu eta triapu

- *privatus* < *priatu: priado existitzen da

- Triku: Naf.+Gip.

- Añibarro: *latz* < *quiriquiolatza*; Murua de Alava: *quiriquio*; Iztueta: *quiriquioa* edo *tricia*.

- *Triku* eta *kiriki(ñ)o*: elkarren artean oso antzekoak; hitz beraren aldaera direla pentsatzea posible. Hitz amaieran desberdin: *-i(n)o / -u* alternantzia: *tximino*<*tximu bezala* edota *premiña*<*premia*. Hau onartuz gero ordea arazoa: *trikino/-u edo *kirikiño/-u.

- **EZQUIASSO:**

- *Atari*-k antza latineko *artium*-ekin: kasualitate hutsa da.

- Lekukotasuna: 1074 *Ezquiasso Ata Iria*: disimilazioa *-airi*<*-ari*. Ezquiasso: *ezqui*; ezki zuhaitza baina *-asso* ezin azaldu, hau azaltzeko zailtasuna.

- ezki+baso: *-so* toponimia atzizkia? *-aaso* bokal geminatuarekin? Hauen existentziaren berri falta da testuetan.

- **HIZKUNTZALARITZA HISTORIKOA:**

- Zailtasuna: reconocer una estructura subyacente bajo otros manifiestos. Aplicar transformaciones de semejanza o mecanismo de deformación exigencia de generalidad

- Antzekotasunaren bilakaera: lege fonetikoak. Euskararen barruan: badago prozesu bat inoiz ez dena bukatzen orokortasun osoz: herskari ahostunen galera hitz hasiera edo bokal artean (b eta g dira kalte gehien jasaten dutenak).

- Elcorri: *elke*+gorri (*lk;*lt; *nk...)

- **GORPUTZ ATALEN IZENAK:**

- Ekialdean *ukarai* (muñeca); Baztanen *ukai* (antebrazo): *uka-garai: Azkue besoaren zati bat toponimian ematea zaila da.

- Gehienbat *buru*, *sabel*, *gibel*, batzuk *bu(r)ar*-ekin.

- *Arexucaondo* eta *Arechucaondo*: “aretx” (roble)-ren hitz elkartua + *ukaondo* (codo).

- *uka*-: besoa edo besoko zatiren bat izendatzeko:

- ukabil: *uka*- + *-bil*

- ukalondo (Naf. + Gip.); ukaondo (Bizk.) **ukar(a)*i-ondo

- **TOPONIMIA ETA ARABAKO HIZKERA:**

- Landucci: *bucagua*: *uka*+*aho* (boca); baina boca: agua gisa hartuta. Aldiz Iturraga (1719), *Jandonebiquendiostea* (1587), *Joandenequendi*. *iturrao (manantial); *iturbegi*; *iturburu* ohikoagoa da.

- Landucciren lexikoak eta Arabako toponimiak bat egiten dute: *ago*, *agua*, *agoa* zona dialektalektaletan ere ezaguna: Betolaza (1596): *agoan*; *agoagaz*.

- Araban: *inkatz* (ikatz); López de Guereñu: *Incastobi* (1822). *Ikatz*: ia leku gehienetan *ik(h)atz*. Salbuespenak: Zub. *ínkhatz*; Zigoitia: *inkatz* eta Landucci: *yncasÇa*

- Euridacargaina: XVI-gain. Dialekto honetako berrikuntza: Bizk. *-ko*, *-an*, *-un*; *-ain* eta *-uin*-i dagozkie. *-gain*: lekuzko izenetan agertzen da.

- Araba: ezaugarri Naf. eta Gip. Gehien iraun zuten lekua.

- La lengua vasca ha dejado huellas inconfundibles que su aspecto, practicamente desconocido, puede ser restituido en muchos detalles.

MITXELENA 1981

Artikulu honetan euskalkien iraganari buruz hitz egingo da, beren jatorrira hurbiltzen saiatuz.

Euskararen batasuna

Orain arte ez da lortu euskararen jatorria beste hizkuntza batekin/batzuekin lotzea (genetikoki harremana dutela baieztatzea) eta ez da uste inoiz horrelako ezer bilatuko denik. Jakina da, ordea, euskara ez dagoela batuta; hizkeratan banatua dago, batzuk literarioak dira eta beteak ez.

Banaketa honek zerikusia du hizkuntza normalizatua ez izatearekin. Hala ere, gaur egun hizkuntza idatzirako hizkuntza bateratu bat egitea lortu da.

Euskalkiak

Lacombe, Gorostiaga, Uhlenbeck: bi dialekto daudela diote. Bizkaiera edo mendebaldekoa batetik eta beste euskalki guztiak bestetik.

Tovar: Bizkaiera ezaugarri propioak dituen euskalkia da baina ez inondik inora ere independentea.

- Bizkaierazko ezaugarritzat har daiteke soilik eremu horretako ezaugarri bat bada → asko Gipuzkoako eremu handi batean ere badaude
- Muturretako ezaugarriak erdialdekoak baino zaharragoak izaten dira, errazago irauten dutelako → denboran atzera eginda ezberdintasunak txikiagoak izango ziren

(Artikuluaren bizkaieraren zenbait ezaugarri ageri dira, berritasunak direla edo bizkaiera beste euskalkiekin alderatuta ez dela hain ezberdina justifikatzeko erabiltzen ditu)

Edozein hizkuntzak ezberdintzeko joera du baina hizkera ezberdin horiek ez dute autonomia nahikoa lortzen hizkuntza izateko. Zergatik?

Esta lengua común se diferenció en variedades cada vez más divergentes, que no llegaron a constituirse en lenguas diferenciadas porque, por la continuación del contacto material entre las varias zonas dialectales, y los fenómenos de convergencia que se siguen inevitablemente de él, lo impidieron.

Hizkuntza bateratu batek egon behar badu euskalkien sorreran, eta hizkuntza bateratu hori gugandik oso urrun ez badago, nola sortu zen jakin beharra dago. Hizkuntzak ez dira berez bateratzen, norbaitek edo zerbaitek bateratzen ditu.

- Erromatarrak iritsi izanak eragina izan zuela pentsatzen da eta honekin batera euskararen eremua murriztu egin zela. Hizkuntzaren eboluzioa ere bide beretik doala pentsa daiteke: Eremua murriztu → jatorri ezberdineko populazioa bildu

FÓNETICA HISTÓRICA VASCA

Azentuera modernoa:

- Deskribapena:

Silaben arteko intentsitate, garaiera eta iraupenaren aldea oso txikia eta antzematen zaila. Hainbat euskal idazle eta Bonaparte berak ere gertaera esanguratsu batzuk ez dituzte azaleratu eta euskararen diakronia aztertu dutenek azentuari ez diote kasu handirik egin. “creían que no podía ser auténticamente vasco nada que se pareciera, de cerca o de lejos, al acento de las lenguas romances”. Latineko maileguak aztertzerakoan ez da oso agerikoa. Lafon: Zubererako azentuaren posizioak kontrakzio zaharren erakusle dira.

- Historiaurreko azentua = intentsitatezko azentua: printzipio sinesgaitza. Erdi-mendebaldeko dialekto bat ekialdeko batekin alderatzean desberdintasunak berehala ikusten dira:

- Gipuzkeraz hitzek esaldi barnean ez dute ia autonomiarik. No hay un acento claro que las individualice y las separe del contexto: etenak dira hitzak eta hitz taldeak banatzeko balio dutenak. Martinet: “prácticamente es la sílaba la única realidad fonética mayor que el fonema y menor que la frase”.

- Ekialdean: Erronk. hitz bakoitzak azentu bat du (birtuala behintzat) hitza indibidualizatzen duena. Erronk.-ko termino bati euskarazko baliokidea ematean, forma indeterminatua emango luke (artikularik gabea).

Ondorioa: honi dagokionez hizkuntza zaharra ekialde moderno tipotik gertuago zegoen.

- Hitzaren posizioaren arabera bilakaera desberdina hotsek: hitz hasieran, hitz barnean edota hitz amaieran izan.

- Elementu atonoak egoteak hitz guztiz azentudunak egotea dakar.

- Erdi-Mendeb.-eko azentu tipoa aztertzeak informazio ezberdina dakar Bizk. eta Gip., Lap., Goi Naf. zati bat eta Behe Naf. hizkera batzuen inguruan.

- Intentsitate eta garaiera(tonu) arteko aldeak oso txikiak dira: goranzkoa galde perpausen amaieran, aurreko silaben beheranzko tonuei jarraiki. Ahoskeran silaba guztiek antzeko pisua dute. Hitz isolatuetan (forma nominaletan lat. *sensu* nom. indefinido edo sing.), amaierako bokala besteak baino fuertagoa, altuagoa eta luzeagoa da, baina azentuaz baino gehiago artikulazioa errazteko ondorio da hau. Diferentzia txikia da batez ere bisilaboetan. Hiru silaba edo gehiagoko hitzetan, hasierako azentua ere badago lehenengo edo bigarrenaren gainean: *árriá*, *éuskerá*, *erábillí*, *begíratú*. Tonuari dagokionez ere alde txikiak. Azentuak batzuetan ohiko erabilerarekin alderatzeko balio du, hitzaren balio espresiboa nabarmentzeko: *gizóna* mirespeneko harridura; *útzí* 'deja(d)' eskakizun bat egiteko, *utzí* agindua.

- Altube: euskarazko hitz baten silaba bakoitza printzipioz bortitz eta azentuduna da; azentuaren posizioa zehaztu behar da sintagmetan eta perpausuan. Konfigurazio foniko (silaba kopurua, inicial vocálica o consonántica) eta posizio sintaktiko berean dauden hitzek

azentua leku berean daramate. Bizkaiko zona batzuetan azentuak bereizten du erakusleetan sg. eta pl.: *onék* sg./*ónek* pl. eta baita izen batzuetan ere: *gízonák* sg./ *gízonàk* pl. erdi-mendebalde osoan gertatzen da hau, ez bizkaieran bakarrik.

- Larramendi: bere behaketa terminologia klasikoan egina, baina bistakoa da konparazio hitzaren atzean erdarazko azentua zebilkiela, hau da, latinetik datorren erdararen ahoskera. Adierazten dituen aldeak azentuaren posizioari dagozkio, bere arabera eusk. azentua ez dago hitzaren azken hiru silabetara mugatua. Azentua azken silaban darama. Salbuespenak: *-tzalle*, *-le*, *-ago*, *-en...* amaitzen diren hitz eratorriak; azken aurreko silabak darama azentua.

Hitz eratorri hauen azentua ez da posizioz aldatzen edozein delarik atzizkiaren luzera. Pluralean, deklinatzen den izena tema nominalaren azken silaban azentuatzen da beti: *gizónak*, *gizónena*, *gizónentzat*, *gizónai*. Aldiz, atzizkia atonua denean azentua ez doa azken silaban; izan ere, monosilaboa edo bisilaboaren kasuan lehen silaban eramango du. Lekuzko izenek eta pertsona izenek azentu askea dute.

- Aditz burutuan lehen silaba azentua daramana: *dáukat*, *zéndukazun...* aurreko hitz bati lotuta doazenean (aditz izena, izen edo izenordaina, partikula), hizketa azkarrean gertatzen dena, azentua lehen edo bigarren silaban: *egíten dítut*, baina *jan duzú*, *egin dítút*; *neronék dítut*, *gizónak géra*, baina *badegú*, *eztegú*, *ik didák*, *ni nintzán*.

- Euskal testu gehienetan ez bada azentua adierazi, hau bere balio funtzional eskasari eta nabaritzeko zailtasun nahiz intentsitate eta garaieraren arteko aldea definitzeko zailtasunaren ondorio da.

- Zaldibia: izen guztiak (salbuespena: izen berezi batzuk), sg.: *-a* eta pl.: *-ac*-en amaitzen dira (deklinatua gabe); kasua bereizteko azentua batzuetan azken aurreko silaban eta beste batzuetan amaierakoan.

- Orokorrean izenak nominatibo sg. eta azentua azken aurreko silaban: *améa*, *echéa*, *cerúa*, *uría*, *alauéa*, salbuespenak: *ederrá*, *gorpufá*, *alcandórea...* . Ez dakigu zein izango zen “temas nudos”-en azentuazioa, numeralak oxitonoak dira (*irú*, *oguéy* eta euren eratorriak), berdin aditz forma pertsonaletan: *bacúst*, *edantendót*, *laster eguitendót*, baina *iracúrtendot*.

Nahiz eta informazio horien jatorria ez jakin, mendebaldeko dialekto bat izan behar du, Bizkaia edo Arabakoa seguruenik.

- Goi-nafarrera (Irun, Hondarribia, Bortzirriak) azentuari dagokionez oso desberdina Gipuzkoa edo Lapurdin hitz egiten den euskaratik. Azkueren arabera azentuak barrietate hori du; «la misma intensidad que en español»: difiere, sin embargo, de éste porque no conoce restricción en cuanto a la posición en la palabra.

- Holmer: azentua “tema nominal”aren bigarren silaban doa normalean. Hau monosilaboa bada azentuarekin joango da.

Azkue: Hondarribian *ú-ra* erátekua da, *u-rá* 'aquél'. Bokal azentudunaren luzapena zona honetako ezaugarria da, ahultasunarekin eta azentuaren ondoko galerarekin dago lotua. Adibidez: *Ondtí'rbi* < *Ondarrabi* (ant. Ondarribi), bere aldaera *Onddá-rbi* da; Beinsa-Labaienen *abisatu*>*abístu*; Ulzaman *ikusi duzu*>*kus duzu*, *oberena*>*obrena...*

- Zuberera: azentuak ezaugarri bereizgarriak ditu; gaztelerako erromantzeetatik gertu dago.

Azentuera Zaharra:

- HIPOTESIA:

- Intentsitate automatikodun azentua: desadostasuna azentuaren posizioaren inguruan dago.

- Martinet: Hitz hasierako herskarien ahostuntzea: lat. ahoskabe>eusk. ahostun. Herskari bortitzak. Honek bultzatu zuen pentsatzera herskari bortitzak hasperendun egitea bokal azentudunaren aurrean, latineko lehen maileguekin galdu da euskarari eta horren ondorioz, euskara zaharrak lehenengo silaban azentu demarkatiboa zuela pentsatzea. Euskaraz latineko lehen maileguen ondoren galdu da; euskara zaharrak lehen silaban azentu demarkatiboa izatearen ondorio da.

- Dialekto euskal-frantsesek /h/ fonema dute eta herskari hasperendun ahoskabeak. Hasperena ez da hitz barruan edozein silabaren barruan agertzen: hitz hasieran edo bigarren silabaren hasieran agertzen da. Hitza hiru silabakoa denean ez da leku horretan agertzen. Honen azalpena: azentua azkeneko silabatik azken aurrekora igaro zenean, gales zaharreko h-ak erori egin ziren, bokal azentudun berri baten aurrean aurkitzen ziren. Euskaraz; bigarren silaban azentua.

- Maileguetan: posizio batzuetan herskari hasperendunak daude; latin eta dialekto erromanikoetan herskari puruak. Maileguetan, posizio batzuetan herskari hasperendunak daude lat. eta dialekto erromanik. herskari puruak zituzten posizioetan.

- Martinet: Hasperena hitz hasieran gertatzen da eta herskari ahoskabe batez hasten bada hitza, herskari hori hasperenduna izan daiteke (Zub. *phika* 'urraca'...), horrek eragozten du beste hasperenketa bat (bi hasperenketa) egotea hitz berean.

- Euskara aztertuz: hasperena bokal azentudunaren aurrean mantendu edo gorde da; hau da, bigarren silaban:

- *jakin*: ez du hasperenketarik. Bere jatorrizko forma *e-aki-n da. Lehenik *éakin, la transferencia del acento a la vocal más abierta tuvo que ser por fuerza muy antigua. *Iakin*-en hasperenketarik eza: bokal azentudunaren aurretik ematen delako hasperena. Analogia kasua: *jauki* eta *jaiki*. Diptongoa bigarren mailakoa izan liteke eta kontrakzioaren emaitza.

- Mailegu bisilabiko askok ez dute hitz barneko herskaria hasperenduna: *bake*. Mailegu batzuek, hizkuntzaz aldatzean, latineko posizio berean mantendu zuten azentua. Gauza bera gertatzen da tema nominaletan bi silaba baino gehiago dituztenetan: *lucuru* baina *bothere*.

- Azentuaren posizioaren eragina: azentua bigarren silaban erortzen bazen estaba en las voces del segundo grupo; lat. eta Zub. modernoan leku berean: *aita*, *aiphatu*. Honekin inisialak noizbait hasperena mantendu duela ondorioztatzen da, baita azenturik ez zeramanean ere.

- Erronk. eta Zub.: Normalean hitz elkartuetako azken elementu edo hitzaren lehen silaba da azentuatzen dena. Hauetan, kontrakzioa dela eta monosilaboa izan ohi da azken elementua. Hitz elkartu zaharretan: bokal itxiak (i,u) erori egiten dira azken posizioan, eta bi silabadunetan *e, o, u* > *a* neutralizazioa gertatu da. Orokorrean bokal artean hasperena mantentzen da.

- Hitz elkartuen azken hitzean kontuak bestelakoak dira:

- La pérdida detrás de consonante de la vocal final conseryada en la palabra independiente: *luze* (Zub. *lüze*). Ziurrenik bokal bat erori edo galdu da *-il*-en hilabete izenetan: **(h)ile, *(h)iLe* > *otsail, urt(h)arril*; hitz elkartua: *hilebethe; illhabethe, hilabete*.

- La contracción en una sílaba de vocales iguales o diferentes tras la caída de h o de otra consonante intermedia: *behe* 'parte inferior' : *-be, -pe* en numerosos compuestos (en 1053 todavía Olabe(h)e r;ahar en Elorrio, Vizcaya), de donde *pe*, hitz autonomoa/independentea Erronk. eta Zub.-an. **bene* 'delgado' > *mehe*, Zub. *mehe*.

Eboluzio dibergentearen ondorioz, hitz autonomoa eta hitz eratorriko azken elementua urrundu egin dira eta ondorioz euren identitate originala ia ez da ezagutzen: *ohi* (**kohí, -(k)oi, *-kóhi* > *ohi*).

- Hasperena eta azentuaren posizioaren arteko erlazio zaharra: h etimologikoa bokal artean, hasperena bokal arteko "n"-tik datorrenean da. Zub. *báhe* 'criba'(< **hane* < errom. *van*); *orga*<**organa*. Dialekto guztietan komuna zen morfemaren forma zaharra, ia eratorriko azken elementuan soilik existitzen da. *-záñ*: Erronk. *-zái*, Bizk. *-zar* (< ant. *-zai*)... 'guardián, custodio', **zani* da. Zub.-an **zahi* esperoko genuke.

- Eratorrien azken elementuetatik nibelazio analogikoak azal ditzake bokal erorketak: *beltz/baltz*.

- Erronk. eta Zub., hitz elkartuaren bigarren elementuaren lehen silabak darama azentua, hemendik oxitono asko, bigarren elementu hori silabatzen hartzen da. Ezaugarri arkaikoa dela pentsa liteke, garai batean dialekto guztien ezaugarria, baina hipotesi honek eragozpen asko izan ditu. Salbuespenak: *besápe* adibidez. *harri* 'piedra', de ser antigua la acentuación sobre la inicial del segundo miembro, se esperaría **muga-hárri* eta **zedahárri*: Behe-Naf., Lap. eta Zub. ez zuen zertan desagertu *ahal, ahari*...-en mantendu den hasperena.

- Lehen elementua monosilaboa duten hitz elkartuetan, hasperena bigarren elementuaren lehen bokalaren aurrean ohikoa: *uh-, zuh-, luh-*; Zub. *üh-, lüh-*. *-pe, -tasun* atzizkiek herskari hasperenduna morfema monosilabiko baten ondoren agertzen dela erakusten dute. Lehen elementua silaba batera murriztua geratu denean kontrakzioaren eraginez, hasperena agertuko da. Bigarren elementuak hasperena galtzen du.

- Hitz elkartu zaharretan hasperenaren banaketak ez du ondo funtzionatzen bigarren elementuaren hasieran doan azentuarekin Erronk. eta Zub.; - (h) ´ - - eskatzen baitu eta ez - - ´ -.

- Zub. *h* dauka bigarren eta hirugarren silaben artean, hitz eratorri eta elkartuetan: *a(r)akhói* “carnívoro”, *bo(r)ontháte...*

- Akitaniera: azentua bigarren elementuaren hasieran edo izen arrunt bezala, agian jatorri ez euskarianoarekin, eta azentua bigarren silaban duelarik. Azentuazio hau litzateke *Aherbelste* azalduko lukeena euskarazko *ak(h)er*-ekin alderatu behar dela pentsatzen bada.

- Hasperenketa eta azentua, edo hasperenaren faltaren arteko lotura zaharraz dihardugunean, lotura hori azentuaren ahultasuna edo gabeziaren adierazle izango da. hau aplikatu dakiekegu *eta, ala* partikulei eta aditz mugatuei (laguntzaileen formei bai behintzat).

-h ez da ematen el tema nominal eta atzizkiaren artean, ezta hauen barnean edota deklinabidean erroaren atzetik eta pertsona marken atzetik, bi kasuetan atzizkiaren lehen bokalak aurretiko lekuko bokal batekin duen loturatik egokitzapen fenomenoak ditugu. Kasu hauetan azentua batzuetan deklinazio atzizkira pasatzen da azentua Erronk. eta Zub.: *gízon/gizonék, gízun / gizonék...* Azentua teman mantentzea esperoko litzateke errom. bezala: *doamnti < domna; doamna < domna- lla*. Hau da erdialdeko eta mendebaldeko dialektoetan gertatu dena, pluraleko atzizkiak beti atonoak dira. Lafonek hori adierazten du Schuardtek argitaratutako lapurterazko testuen aurka, testu horietan pl. atzizkiak (aktiboak) azenturik gabe agertzen dira.

- Erdialde eta mendebaldeko dialektoek arkaikotasun handiagoa dute ekialdekoek baino.

- Aginteran, esaldiaren hasieran agertzen da eta azentuduna izateko joera dauka, amaierako bokala galtzen den adibiderik bada.

- Ohikoa bi formak oinarri bisilabiko zahar bakar batean biltzea, **eze*, azentua hasieran zeraman indikatiboko forma bat zuenean ondotik (en enclisis) (**éz(e)-doa > eztoa*) eta aginterazko forma azentudun baten aurrean (proclítica): *febez* 'no diga' < (*e*) *ze-bésa, e-sa-n*.

- Euskaldunek azentua erregulatzen ikasi zuten; silabak aurretik atzera zenbatzea ahazten zihozten heinean. Horren ondorioz, azentuak azken silabarekin lotura. Hitz hasieratik hasten bagara silabak zenbatzen, dena erregularra da orain arte ikusi dugunarekin: *akhér* azentua bigarren silaban *ithún-i-k* edo *bekhátu-k* bezala. Baina amaieratik hasi ezkeren izen bisilabikoak oxitonoak dira eta azken silaban azentuatzen dira, hiru silaba dituztenak paroxitonoak dira eta azentua azken aurreko silabak darama.

- Hasperena falta mailegu bisilabikoetan: *bake, mutu, neke* azentua gorde zuten, euskarara pasatzean, posizio originalean. Eredu latino-erromanikoan azentua hitzaren amaieratik kontatzen zen.

- Azentuaren lekualdatzea bokal arteko **n* erortzearen ondoren, berantiarra da. Esate baterako *sehi* baina *arno*.